

el-Mes'ûdî'ye Literatürde Yer Bulmak: *Murûcu'z-Zeheb*'in İslam Tarihine Kaynaklığı ve Bir Edeb Eseri Olarak Okunmasının İmkânı*

KEVSER BEYAZYÜZ SİPAHİOĞLU

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye

Ankara University, Faculty of Divinity, Türkiye

kbeyazyuz@ankara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8299-7577>

Öz

el-Mes'ûdî (345/956), günümüze ulaşan eserlerinin zengin içeriği ve metodunun farklılığı nedeniyle şöhret kazanmış bir alimdir. Coğrafyaya, iklime, farklı milletlerin geçmişlerine ve yaşantılarına dair anekdotlar barındıran tarih anlatımı ile metinlerinin giriş kısımlarında neyi neden ve nasıl yaptığını belirtmesi ve yer yer aktardığı meselelere dair tartışmalar yürütüp görüş bildirmesi, onu oldukça dikkat çekici kılmaktadır. Bütün bunlar el-Mes'ûdî'nin çağdaş literatürde büyük bir ilgi görmesini ve araştırmacıların takdirini kazanmasını sağlamıştır. Ancak tam da bu noktada bazı problemler göze çarpmaktadır. Çünkü el-Mes'ûdî, biyografik sözlükler ve eserlerinin literatürdeki izi dikkate alındığında pek tanınmadığı ve etkili olmadığı söylenebilecek bir isimdir. Alimin çağdaşları ve halefleri nezdindeki *görünmezliği* soru işaretlerine yol açarken kendisine yönelik çağdaş ilgi/algının İslam ilim geleneğindeki yerini bir kırılmaya uğrattığından şüphelenmeyi de mümkün kılmaktadır. Bu çalışmada el-Mes'ûdî'nin *Murûcu'z-Zeheb*'deki Emevi anlatımı, müellifle ilgili kabuller dikkate alınarak çözümlenmiştir. Neticede esere özgünlük kazandırdığı düşünülen metot farklılığının ilgili kısımdaki tezahürlerinin sınırlı olduğu, buna karşın el-Mes'ûdî'nin ele aldığı temalar ve yer verdiği konularla diğer tarih eserlerinden ayrıştığı gözlemlenmiştir. Bu durumun nasıl yorumlanması gerektiği sorgulandığında ise *edeb* geleneği ve literatürünü bir çerçeve olarak kullanmanın, problemlerin birçoğunu çözme potansiyeli taşıdığı görülmüştür. Zira meseleleri her yönüyle kuşatan derinlikli bilgi arayışından ziyade olabildiğince farklı konulara dair öğretici ve eğlendirici malumat edinme yaklaşımı olarak *edeb*, *Murûcu'z-Zeheb*'in Emevi anlatımındaki siyasî-askerî-idarî tarihe dair bilgilerin yokluğuna karşın ilginç hadiselerle, özlü sözler veciz sohbetlere gösterilen ilgiyi son derece anlaşılır kılmaktadır. Ayrıca böylesine bir ilmî muhit tespiti, günümüz araştırmacılarının çığır açıcı bulduğu bir içeriğin ve metodun, ilk muhataplarına pek de farklı görünmemiş veya metnin yeni ortaya çıkmış ulema dışındaki okur-yazar sınıf arasında dolaşıma girmiş olabileceği gibi ihtimalleri gündeme getirmektedir. Dolayısıyla el-Mes'ûdî'nin tarihçiliğine ve

coğrafyacılığına rengini veren bir üst kimlik olarak *edîbliği* hesaba katmanın, müellifin ilim geleneğindeki yerini ve tercihlerini daha iyi anlamaya sağlayacağı katkılar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Mas'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, *Edeb* Literatürü, İslam Tarihçiliği.

Positioning al-Mas'ûdî in the Literature: *Murûj al-Dhahab* as a Source for Islamic History and the Possibility of Reading It as an Adab Classic

Abstract

al-Mas'ûdî (d. 345/956) is a scholar whose extant works secured him substantial renown owing to both the richness of their content and the distinctive character of his methodological approach. His historiographical practice—marked by the inclusion of anecdotes pertaining to geography, climate, and the histories and social conditions of diverse peoples, as well as by his tendency to articulate in the introductory sections of his works the rationale, aims, and procedures underlying his project, and to engage in occasional analytical discussions—renders him an especially noteworthy figure. These features have elicited considerable attention within contemporary scholarship and earned him the approbation of modern researchers. At precisely this juncture, however, certain difficulties become apparent. When his entries in biographical dictionaries and the broader literary reception of his works are taken into account, al-Mas'ûdî appears to have been neither widely recognized nor particularly influential. His relative invisibility among contemporaries and immediate successors gives rise to several questions and invites the possibility that the contemporary fascination with his oeuvre constitutes a divergence from the position he in fact occupied within the classical Islamic scholarly tradition. This study examines al-Mas'ûdî's presentation of the Umayyads in *Murûj al-Dahab*, taking into consideration the assumptions conventionally ascribed to the author. The analysis indicates that the methodological distinctiveness often presumed to lend originality to the work manifests itself only in a limited manner in the relevant section, whereas al-Mas'ûdî's selection of themes and subjects clearly differentiates him from other historiographical compositions. When the implications of this finding are subjected to scrutiny, it becomes evident that situating the work within the conceptual and literary framework of the adab tradition possesses the potential to resolve many of the attendant interpretive challenges. For adab—conceived not as a pursuit of exhaustive and deeply layered knowledge encompassing all dimensions of a given matter, but rather as an approach oriented toward the acquisition of instructive and entertaining information across a broad spectrum of topics—renders intelligible the prominence accorded in the Umayyad narrative of *Murûj al-Dahab* to curious incidents, pithy maxims, and concise dialogues, despite the conspicuous absence of extensive political, military, or administrative detail. Furthermore, identifying such an intellectual milieu introduces possibilities such as the likelihood that a mode of writing modern scholars regard as innovative may not have appeared particularly novel to its earliest audience, or that the work may have circulated primarily among literate readers outside the emerging class of formally trained scholars. Accordingly, this study considers the interpretive value of acknowledging al-Mas'ûdî's identity as an *adîb*—an overarching intellectual disposition that shaped the character of his historiography and geography—in order to more accurately assess his place within, and his contributions to, the broader Islamic scholarly tradition.

Keywords: al-Mas'ûdî, *Murûj al-Dhahab*, Adab Literature, Islamic Historiography.

Giriş

18-19 Ocak 1958'de Hindistan'da Aligarh Muslim University'nin ev sahipliğinde bir kongre düzenlenir. Artık yakın tarihin meşhur siyasi figürleri hâline gelmiş, *el-Hilâl* gazetesinin kurucusu Mevlânâ Ebû'l-Kelâm Âzâd (1888-1958), Hindistan başbakanı Sri Jawaharlal Nehru (1889-1964), Mısır Cumhurbaşkanı Cemâl 'Abdunnâşır (1918-1970) ve Irak Kralı II. Fayşâl'ın (1935-1958) mesajlarının okunduğu, altmış küsur araştırmacı ve temsilcinin katıldığı toplantı, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Ḥuseyn el-Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) vefatının bininci yılı¹ dolayısıyla düzenlenen bir anma etkinliğidir.² Yapılan konuşmalarda *bilimsel bilgiyi* kitlelere ulaştırması takdir edilen,³ ilgi duyduğu konuların çeşitliliği ve bunları ele alırken açık fikirli davranması bugünkü araştırmacılara örnek gösterilen⁴ el-Mes'ûdî'nin, kendi zamanının olduğu gibi bugünün de büyük isimleri arasında sayılması gerektiği özellikle vurgulanır.⁵

Coşkulu bir atmosferin hâkim olduğu anlaşılan bininci yıl etkinliği gibi akademik yayın dünyasında da el-Mes'ûdî, gündemdeki isimlerden birisi olarak görünmektedir. Mesela George Sarton'un (1884-1956), her dönemi önemli bulduğu bir şahısla andığı bilim tarihi çalışmasında, onuncu yüzyılın ilk yarısına ismi verilen alim el-Mes'ûdî'dir.⁶ 1950'lerde seyahatleri, Müslüman coğrafya geleneğine katkısı makalelere konu olmuş,⁷ 1964'te kaynakları hakkında bir çalışma yapılmış,⁸ 1968'de mezhebî görüşleri ele

* Bu makale "Genel Tarih Eserlerinde Emevî Anlatısı -İslam Tarih yazıcılığı Bağlamında Bir İnceleme (H. III-VI/ M. IX-XII)" başlıklı doktora tezindeki "Murûcu'z-Zehab: Bir Edib-Tarihçinin Farklı, Eğlendirici ve Bilgilendirici Emevî Anlatımı" bölümünün gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir. Tezimdeki değerlendirmelere geri döndüğüm ve iddiamı yeniden ele aldığım bu çalışma sırasında ulaşamadığım bazı kaynaklar hususunda yardımlarını gördüğüm Dr. Recep Gürkan Göktaş ve Dr. Tuba Karasahin'e, metni okuyarak tartışmamı kimi kusurlarından kurtaran kıymetli tavsiyeleri için Doç. Dr. Muhammed Emin Eren ve Ar. Gör. Tuğba Altınsoy'a, yazının değerlendirme ve editöryal süreçlerindeki katkılarından ötürü de başta editör Doç. Dr. Tuba Nur Umut olmak üzere AÜİFD Yayın Kuruluna teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

¹ el-Mes'ûdî'nin vefat tarihine dair 345/956, 346/957 gibi farklı kayıtlar vardır. Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *DİA*, 29:353. Ancak her halükarda kongre, müellifin vefatının bininci yılından biraz sonra düzenlenebilmiştir.

² Kongrenin düzenlenmesinden iki yıl sonra yayınlanan kitapta editörler bu faaliyetle, Hindistan'a gelerek burada yaklaşık iki yıl geçiren, böylece Sanskritçeden yapılan tercüme, masallar-efsaneler aracılığıyla bölgeye zaten aşina olan Araplara ülkelerini birinci elden kaynakların yanı sıra gözlemleri ve tecrübeleri ile tanıtan el-Mes'ûdî'ye karşı borçlarını ödemeyi umduklarını belirtirler. S. Makbul Ahmad ve A. Rahman, "Preface," xi.

³ M. S. Thacker, "Statement," 133.

⁴ Nicola A. Ziadeh, "Speech," 143.

⁵ Gustave E. von Grunebaum, "Statement," 139.

⁶ George Sarton, *Introduction to the History of Science -From Homer to Omar Khayyam*, 1:619.

⁷ S. Maqbul Ahmed, "Al-Mas'ûdî's Contributions to Medieval Arab Geography", 61-77; S. Maqbul Ahmed, "Al-Mas'ûdî's Contributions to Medieval Arab Geography: Some Sources of his Knowledge," 275-286; S. Maqbul Ahmad, "Travels of Abu 'L Hasan 'Ali b. al Husayn al Mas'ûdî," 509-524.

⁸ Cevâd 'Alî, "Mevâridü Târihi'l-Mes'ûdî," 1-48.

alınmış,⁹ 1972'de gayrimüslimlere yönelik ilgisine odaklanan bir tez hazırlanmış¹⁰ ve 1975'te tarih anlayışına dair müstakil bir kitap yayınlanmıştır.¹¹ Bunlar, kitap bölümleri, ansiklopedi maddeleri ve muhtelif konular ele alınırken yapılan değiniler de hesaba katılırsa el-Mes'ûdî hakkındaki literatürün sadece küçük bir kesiti hâline gelir ama alimin, 18. yüzyıldaki atıflarla başlayan,¹² 19. yüzyılda eserlerinin neşr ve tercüme edilmesiyle giderek artan şöhretinin zirveye ulaştığı bir süreci yansıtmaları açısından önemlidir.

el-Mes'ûdî böylesine bir teveccühe mazhar olmasına rağmen esasında İslam ilim geleneğindeki yerinin belirlenmesi hiç kolay değildir. Hakkındaki biyografik materyalin sınırlılığı,¹³ zamanının büyük isimlerinden birisi olduğu iddiasını tartışmaya açık hâle getirir. *Murûcu'z-Zeheb*¹⁴ dışındaki eserlerinin nadirliğinin 9/15. yüzyılda vurgulanması¹⁵ da metinlerinin sınırlı dolaşımını dikkatimize sunar ve müellife yönelik takdirimizi -bunu hak edip etmediğinden bağımsız olarak¹⁶- geçmişe yansıttığımız şüphesini uyandırır.¹⁷ Nitekim araştırmacılar bu durumu açıklama ihtiyacı hissetmişler; Carl Brockelmann (1868-1956), el-Mes'ûdî'nin, döneminin kabul gören ilmî usullerine riayet etmediği için dikkate alınmadığını

⁹ Charles Pellat, "Mas'ûdî at l'Imāmisme," 69-90.

¹⁰ Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ûdî and His World: A Muslim Humanist and His Interest in non-Muslims*.

¹¹ Tarif Khalidi, *Islamic Historiography: The Histories of al-Mas'ûdî*.

¹² Bkz. Ahmad M. H. Shboul, *Al-Mas'ûdî and His World*, xviii.

¹³ el-Mes'ûdî, İbnu'n-Nedîm'in (385/995[?]) hatalı kaydı, Ahmed b. 'Alî en-Necâşî'nin (450/1058) *Ricâl*'inde anılması, İbn Hâzım (456/1064) tarafından 'Abdurrahmân b. 'Abdullâh b. el-Mes'ûd'un torunları arasında zikredilmesi ve Yâkût el-Ĥamevî'nin (626/1229) İbnu'n-Nedîm'i tashih ederek ek bilgiler vermesi dışında 4-7/10-13. yüzyıllardaki tabakat literatüründe izi sürülemeyen bir isimdir. Bkz. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 171; en-Necâşî, *Ricâlu'n-Necâşî*, 254; Yâkût el-Ĥamevî, *Mu'cemu'l-Udeba*, 4:1705-1706. Bu durum 8/14. yüzyıldan itibaren değişmekte, genelde birbirine benzeyen anlatımlarla ez-Zehebî (748/1348), eş-Şafedî (764/1363), el-Kutubî (764/1363), Tâcuddîn es-Subkî (771/1370) gibi Memluk uleması ve halefleri tarafından kayıt altına alınarak sonraki nesillere tanıtılmaktadır. el-Mes'ûdî'ye dair biyografik materyalin bir arada değerlendirildiği çalışmalar için bkz. Shboul, *Al-Mas'ûdî and His World*, xvii; Khalidi, *Islamic Historiography*, 150-152.

¹⁴ Ebu'l-Ĥaseyn 'Alî b. el-Ĥuseyn el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*.

¹⁵ İbn Hacer el-'Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, 5:532.

¹⁶ Shboul, el-Mes'ûdî hakkındaki biyografik bilginin azlığının ilmî gelenek açısından önemsiz biri olduğu anlamına gelmediğinin altını özellikle çizer ve el-Mes'ûdî'nin eserlerinden yapılan alıntılar tespit edilirse bu konuda daha doğru bir kanaate ulaşılabileceğini belirtir. Shboul, *Al-Mas'ûdî and His World*, xvi. Böyle bir önerinin ehemmiyeti inkar edilemez fakat mevcut bio-bibliyografik kayıtların zamansal ve mekânsal dağılımı da bizatihi anlamlıdır.

¹⁷ İbn Ĥaldûn'un (808/1406) 15. yüzyılda el-Mes'ûdî'yi *tarihçilerin imâmı* ilan edişinden yaklaşık dört yüzyıl sonra bu kanaatin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması hatta muhataplar nezdinde daha çok karşılık bulacağı düşünülen "Arapların Herodotos'u"na tebdil edilmesi, el-Mes'ûdî'nin nasıl tanınacağı belirleyen kritik eşiklerden biri gibi görünmektedir. İbn Ĥaldûn, *[el-İber ve] Dîvânü'l-Mubtede* ve'l-Ĥaber fî Târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men 'Aserehum min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber, 1:42; Aloys Sprenger, "Preface", 1:v-vi ve ix; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, 139; Reynold A. Nicholson, *Literary History of the Arabs*, 353.

söylemiş;¹⁸ müellifin Müslümanların ilmî mirasında nasıl konumlandırılması gerektiği tartışmaya açılmıştır:

el-Mes'ûdî, el-Birûnî veya İbn Haldûn gibi İslam'ın büyük ve evrensel dehalarından biri değildi; İbnu'l-Muḳaffa' veya Cābir b. Ḥayyān gibi yeni ilmi-edebi geleneklerin ortaya çıkmasını sağlayan kurucu/yaratıcı bir isim de sayılamaz. eṭ-Ṭaberî veya el-İdrîsî gibi hem hacimli hem de derinlikli derlemeleri ile İslâm ilim geleneğinin yapı taşlarını oluşturan eserler bırakmış titiz ve sistematik âlimlerden de değildir. Yine de el-Mes'ûdî'nin sorgulayıcı zihni ve incelikli kaleminin zenginleştirmedeği hiçbir İslami ilim alanı yoktur.¹⁹

Bernard Lewis'in (1916-2018) yukarıdaki yorumu, eṭ-Ṭaberî (310/923) ve el-İdrîsî (560/1165) ile el-Mes'ûdî'nin derlemeleri arasında yapılan mukayeseyle, alimin 'itibarını' etkilemesi kuvvetle muhtemel bir hususu; eserlerinin başarısını gündeme getirdiği için üzerinde durulmaya değerdir. Buna göre el-Mes'ûdî'nin kitapları, içerik bakımından zengin ama metinsel bir otoriteye dönüşmek bakımından kıyaslandığı örnekler gibi yeterli değildir.²⁰ Nitekim alimin mirasına²¹ bu gözle baktığımızda *Murûcu'z-Zeheb*'in²² okuyucularında farklı izlenimler bırakan bir metin olduğunu, bir yandan hayranlık uyandırırken diğer yandan eleştirilere kapı araladığını söyleyebiliriz. Mesela C. Barbier de Meynard (1826-1908) ile Pavet de Courteille (1821-1889) Fransızcaya tercüme ettikleri bu eserin, güvenilirmez haberlerin varlığı, anakronizme düşülen yerler gibi kusurlarının yanı sıra dağınık bir metin olduğunu belirtme ihtiyacı hissederler. Fakat bunların, 3-4/9-10. asrın ilmî seviyesinin bir sonucu olarak görülmesi gerektiğini, el-Mes'ûdî'nin çok yönlü merakının ve büyük gayretinin ürünü olan eserini gölgelemesini istemediklerini özellikle vurgularlar.²³

Mütercimlerin, *Murûcu'z-Zeheb*'in *problemlerini* anlayışla karşılama çağrısı farklı şekillerde yankı bulur. Brockelmann, el-Mes'ûdî'nin "ele aldığı bir mevzuu hiçbir zaman sonuna kadar götürmemesi ve mütemadiyen ondan uzaklaşması"nı önemli bir kusur olarak zikreder.²⁴ M. Şemseddin Günaltay (1883-1961) da "(...) kalemine hücum eden bu bilgileri düzenleme ve

¹⁸ Carl Brockelmann, "Mes'ûdî," *IA*, 8:144.

¹⁹ Bernard Lewis, "Mas'ûdî and Muslim Renaissance," 135.

²⁰ Elbette bu değerlendirmeye itiraz edilebilir. Fakat söz konusu alim ve eserlerinin ilmî gelenekteki yerinin doğru tespiti için bu gibi analizlere ihtiyaç duyduğumuz da açıktır.

²¹ Bu eserlerin bibliyografik kaynakların yanı sıra bizzat kendisinin yaptığı atıflara dayanılarak hazırlanan listesi için bkz. Charles Pellat, "al-Mas'ûdî," *EP*, 6:785-787.

²² el-Mes'ûdî'nin diğer eserleri günümüze ulaşmadığı, kendisine nispet edilen *Aḥbâru'z-Zemân* ve *İşbâtu'l-Vaşiyye*'nin müellife aidiyeti şüpheli, elimizdeki *et-Tenbih ve'l-İşrâf* da daha küçük ve *problemsiz* bir metin olduğu için tartışmalar *Murûcu'z-Zeheb* üzerinden ilerlemiştir.

²³ C. Barbier Meynard ve Pavet de Courteille, "Avertissement," 2: I-II.

²⁴ Brockelmann, "Mes'ûdî," 8:144.

sıralamaya zaman bulamamış, hepsini gelişi güzel yazmıştır” ifadesiyle eserin kurgusunun pek başarılı olmadığını teyit eder. Ancak Alman çağdaşından farklı bir tutum benimseyerek bu duruma olumsuz yaklaşmaz. Biraz da romantik bir tavırla *eski attar dükkanlarına* benzettiği *Murûcu’z-Zeheb* lehindeki kanaatini; “yüzyılın bütün ilimlerini, tüm sistemlerini bu eserin incelenmesiyle çok iyi bir şekilde kavramak mümkündür” şeklinde ifade eder.²⁵ Söz konusu *kitabı* okunması en keyifli Arapça eser ilan eden Hamilton A. R. Gibb (1895-1971) de Günaltay gibi metnin dağınıklığını kabul eden fakat bunu sorun olarak görmeyenlerin tarafında yerini alır.²⁶

Murûc, içeriğinin güvenilirliği ve düzenlenme biçimine dair eleştirilere rağmen muteber bir konum kazanmışken R. Stephen Humphreys’in (d. 1942) İslam tarihyazıcılığıyla ilgili hacimli araştırmasında önemli fakat iletilemeyen bir sorgulamaya konu olur. Burada el-Mes‘ûdî’nin “erken dönem İslam ya da kadim tarihsel geleneğin kaynağı olmak bakımından 850-950 dönemindeki tüm diğer tarihçiler içinde yararı en az olmasına rağmen, daha fazla ilgiye mazhar olmuş olması”, ironik bir durum olarak nitelenir.²⁷ Bu tespitin, esere ve müellifine haksızlık ettiği düşünülebilir. Ancak Humphreys’in esere dair değerlendirmesinin Hz. Muhammed’in hayatından Abbasilerin yaklaşık ilk iki yüzyılına denk gelen kısmına dair olduğu hatırd tutulmalıdır. *Murûcu’z-Zeheb*’e bu gözle bakıldığında, bu satırların yazarının da bizzat tecrübe ettiği gibi ilgili dönemi -bir başka ifadeyle ‘İslam tarihi’ni- detaylı biçimde öğrenmek ve/veya konuları farklı perspektiflerden anlatan materyale ulaşmak bakımından benzer diğer metinlere göre daha az yararlanılabilen hatta bazen herhangi bir bilgiye ulaşamayan bir metin olduğu görülecektir. Bu probleme, eserin, bir genel/evrensel tarih metni olarak aralarına dahil edildiği²⁸ türün diğer örnekleriyle bir arada ve/veya karşılaştırmalı kullanıldığında onlardan sık sık ayrışması da eklenebilir.

Humphreys’in değerlendirmesinde haklı olma ihtimali, araştırmacıların bir yandan el-Mes‘ûdî’nin merakına, ilgilendiği konulara ve bilgiyle kurduğu ilişkiye hayranlık duyarken diğer taraftan eserindeki farklılıkların ve problemlerin nasıl yorumlanması gerektiği hususunda ayrışmaları ve son olarak gelenekteki aksinin/etkisinin belirsizliği *Murûc*’un İslam tarihi

²⁵ M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, 74.

²⁶ Hamilton Gibb, *Arabic Literature: An Introduction*, 82.

²⁷ R. Stephen Humphreys, *İslam Tarihi Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması*, 120. Aynı yerde bu ilginin, benzer teliflerden farklı olarak eserin İslam öncesi ve dışı topluluklara dair bilgiler içermesinden kaynaklandığının altı çizilmiştir.

²⁸ Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 135-136; Andrew Marsham, “Universal Histories in Christendom and the Islamic World c.700-c.1400”, 440, 442-443; Nahide Bozkurt, *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*, 67-74; Mehmet Mahfuz Söylemez ve Yakup Akyürek, “İslam Tarihi’nin Temel Kaynakları: Genel Tarih Kitapları,” 367-369.

açısından kaynaklık değerinin ve kategorizasyonunun gözden geçirilmesini anlamlı hâle getirmektedir.²⁹ Elinizdeki araştırmada bu iki soruya cevap aranacak önce müellifin hangi temalara-konulara yer verip hangilerini dışarda bıraktığına, ne tür haberleri aktardığına; neticede ortaya nasıl bir anlatım çıktığına odaklanılacaktır. Böylece, *Murûcu'z-Zeheb*'in erken dönem İslam tarihine kaynaklığı değerlendirilmeye çalışılacak bu sırada gözlemlenen hususlar ise eserin literatürdeki yeri hakkında bazı sonuçlara ulaşmak için kullanılacaktır.

Murûc'daki İslam tarihi anlatımının tamamını ele almak bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için makalede el-Mes'ûdî'nin Emeviler dönemini (41-132/661-750) anlattığı kısım esas alınacaktır.³⁰ Bu bölüm niceliksel açıdan hem analize tabi tutulmaya hem de eseri temsil etmeye uygun sayılabilecek bir yekûndadır.³¹ İlgili kısmın, el-Mes'ûdî'nin bir temsilcisi olarak takdim edildiği mezhebî tarihyazımı meselesini gündeme getireceği de aşıkardır. Ancak bu konuya sadece *Murûc*'un içeriğine dair tespit ettiğimiz hususlara ilişkin bir açıklama sunma ihtimali üzerinden değinilecektir. İnceleme sırasında Emevi anlatımının içeriği ortaya konulacak, müellifin anlatım planına, sistematik olarak değindiği konulara/temalara işaret edilecektir. Ardından el-Mes'ûdî'nin tercihleri, selefleri ve çağdaşlarının anlatımlarıyla mukayese edilecektir. *Murûc*'un farklılık arz eden yönleri ortaya konulduktan sonra bunların nasıl yorumlanabileceği üzerinde durulacaktır.

el-Mes'ûdî'nin Emevi Anlatımı: Kapsam ve Sınırlılıklar

Murûcu'z-Zeheb'in Emeviler dönemine kaynaklığını değerlendirebilmek için müellifin bu dönemi nasıl kurguladığı ve içeriklendirdiğine bakmamız gerekmektedir. Bu, bir tarih anlatımından kronolojik veya tematik bir

²⁹ Son elli yılda el-Mes'ûdî'ye *coğrafyacı* veya *hümanist* kimliklerinin yanı sıra tarihyazımındaki yeri açısından ilgi gösterilmiştir. Ancak bu yapılırken kaynakları, yöntemi, tarih anlayışı konu edilmiş, İslam tarihi anlatımı sınırlı ele alınmış, bu örneklerde de meslekî veya mezhebî yaklaşımlarının yansımalarına odaklanılmıştır. Bkz. Khalidi, *Islamic Historiography: The Histories of al-Mas'ûdî*, 1975 ; Süleymân b. 'Abdullâh el-Mudeyd es-Suveykit, "Menhecû'l-Mes'ûdî fî Kitâbeti't-Târîh," (doktora tezi), 1407/986; Ali Hatalmış, "Mes'ûdî ve Tarihçiliği," (yüksek lisans tezi), 1998; Maysam J. al-Faruqi, "Is There a Shi'a Philosophy of History?," 2006; Emine Sonnur Özcan, *İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve el-Mes'ûdî*, 2014; Mithat Eser, "Mes'ûdî'de Şiîlik Eğilimi Olduğu Eleştirisi Üzerine," 2020; Zeynep Kaya Ünal, "Mes'ûdî ve Tarihçiliği," (doktora tezi), 2023; Mithat Eser, *Mes'ûdî*, 2024.

³⁰ el-Mes'ûdî, bir atfında *Murûc*'un son hâlinin, 345/956-7 yılına kadarki olayları kapsadığını ve 336/947'de tamamlanan metinden daha geniş olduğunu belirtmiştir. Bkz. el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, 133. Ne yazık ki müellifin bahsettiği revize edilmiş nüshaya henüz ulaşılammış ve neşirler güncellemenin önceki nüshalara dayanılarak yapılmıştır. Bununla birlikte yapılan sadece *Murûc*'a yaklaşık on yıllık bir süreci eklemekse, bu durumun inceleyeceğimiz Emevilerle ilgili kısım açısından önemli olmadığı varsayılabilir. Yine de yazarın eserin tamamında tashihlerde bulunma, ekleme ve çıkarma yapmış olma ihtimali de yok sayılamaz. Dolayısıyla müellifin başvurulmasını tercih edeceği, son hâli verilmiş metinle çalışmadığımızı not etmeliyiz.

³¹ Kullandığımız neşri yaklaşık 1200 sayfa olan 4 ciltlik *Murûcu'z-Zeheb*'in, altıda biri Emeviler dönemine hasredilmiştir (3:11-209).

anlatım beklendiği; neler yaşandığı da zaten bilindiği için doğru bir yol gibi görünmeyebilir. Fakat tarihin, vuku bulan hadiseler ve bunların aktörleri bakımından değişmez gibi görünen konularının ve baştan belirlendiği varsayılan kurgusunun her anlatanın eliyle yeniden inşa edilmesi bu sorgulamayı kaçınılmaz kılmaktadır. Mezkûr soru, konu çeşitliliğiyle övülen; dağınıklığı yüzünden eleştirilen *Murûc* gibi bir metin bağlamında daha da anlam kazanmaktadır.

el-Mes'ûdî, metninin Emeviler dönemini kapsayan kısmını hanedan tarihi üslubuna³² göre düzenlemiş; bunun için her bir halifeyi müstakil olarak takdim etmiş, hadiseler de bu tasnife göre yer vermiştir. Liderlik iddiasında bulunan isimlerin birbirlerine güçlü bir biçimde meydan okuduğu dönemlerde ise hiç kimsenin halife olarak takdim edilmediği bir tür fetret devri anlatımı tercih edilmiştir. Alternatif liderlik iddialarının güçlendiği ve neticede hilafetin, hanedanın Sufyâni kolundan Mervânîlere geçtiği sürecin, Mu'âviye b. Yezîd (64/684), Mervân b. el-Hakem (65/685), Muhtâr b. 'Ubeyd (67/687), 'Abdullâh b. ez-Zubeyr (73/692) ve 'Ubeydullâh b. Ziyâd (67/686) haberlerinden müteşekkil olarak sunulması bu tercihin bir yansımasıdır.³³ Böyle ihtilafli durumlar dışında ise her bir Emevi yöneticisinin dönemi, anlatımın temel bölümlerini oluşturmakta ve beyat tarihi, hükümrânlık süresi, yaş gibi bilgilerin verildiği; bazen başka haberlerin eklendiği halife kimliği hüviyetindeki giriş kısımları ile başlamaktadır.³⁴

Dönem boyunca, temel kurgu için tercih ettiği bu usule uygun ilerleyen el-Mes'ûdî, Emevi anlatımının muhtevasında nelere yer vereceğini de okuyucusuyla paylaşmaktadır. Eserin hangi amaçla, nasıl bir üslupla yazıldığının anlatıldığı, ele alınan konulardaki teliflerin değerlendirildiği ve iyi hazırlanmış bir *giriş* olarak nitelendirilmesi gereken mukaddimesinde³⁵ bir içindekiler listesi sunmuştur.³⁶ Üstelik söz konusu listenin sonunda yaptığı bir açıklamayla, hazırladığı içeriği tematik olarak da tasnif etmiştir.³⁷ Buna göre *Murûc*'da halifelerin (I) haberleri ve *sîre*leri, (II) dönemlerinde vuku bulan hadiseler, (III) vezirleri³⁸ ve (IV) *meclis*lerinde konuşulanlar ele alınmıştır. Bu konu başlıkları, Emevi anlatımını bizzat müellifin belirlediği temalarla incelemek ve çizilen yol haritasına ne kadar uyulduğunu ölçmek

³² Bu anlatım biçiminin özellikleri için bkz. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 87-93.

³³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:66-79.

³⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:11, 3:50, 3:80, 3:130, 3:143, 3:150, 3:161, 3:169, 3:176.

³⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:9-23.

³⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:16-22.

³⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:22-23.

³⁸ Tabii bu tasnif, bütün hilafet tarihini kapsamakta ve vezirler gibi Emeviler dönemi için uygunluğu tartışmalı bir gruba dair haberleri de içermektedir. Ancak bu kategori kapsamında halifelerin yardımcılardan, dönemlerindeki etkili kişilerden bahsedileceğini varsayarak ilerleyebiliriz.

için son derece işlevseldirler. Fakat kapalı bıraktıkları hususlar olduğu da aşıkardır. Söz gelimi sunulan bu içerik özetinde fetihler ve seferlerden bahsedilmeyişi dikkat çekerken buna halifelerin haberleri veya dönemlerinde yaşananlar arasında yer verilebileceği için kesin bir karara varılamaz. Dolayısıyla el-Mes'ûdî, bir ana konular-temalar listesi paylaşarak okuyucusuna yardım elini uzatmış olsa da bunların Emeviler döneminde nasıl karşılık bulduğunu anlamak için metne dönmek gerekmektedir.

Mukaddimede *Murûc*'un içeriğinde ele alınacak temel konulardan birisi *halifelerin haberleri ve sîreleri* olarak ilan edilmiştir. Burada nelerin *aḥbâru'l-ḥulefâdan* addedileceğine dair bir belirsizlik vardır. Söz gelimi 'Abdumelik b. Mervân'ı (86/705) aralarının bozulduğu hanımı 'Âtike bt. Yezîd'le barıştırma girişimi,³⁹ Suleymân b. 'Abdumelik'in (99/717) oburluğu,⁴⁰ Yezîd b. 'Abdumelik'in (105/724) cariyeleriyle ilişkisi⁴¹ bu konuya dahil edilebilir gibi görünürken iç savaşlar da pekâlâ bu kapsamda değerlendirilebilir. Ama el-Mes'ûdî'nin halifelerin hükümranlıkları sırasında yaşanan olaylara ayrıca değineceğini belirtmesinden ve bu konuyu *sîre*yle birlikte zikretmesinden hareketle mezkûr temayla; halifelerin şahsi meselelerinin, heyetlerle görüşmelerinin, bazı alışkanlık ve eylemlerinin ve veliaht tayinlerine dair rivayetlerin kastedildiğini düşünebiliriz. Bunlar arasında Mu'âviye'nin (60&680) oğlu Yezîd'i (64/683) veliaht tayin etmesi, dehası, Yezîd ile 'Abdumelik'in görüşmesi, 'Abdumelik'in bir amilini azletmesi, el-Velîd b. 'Abdumelik'in (96/715) Dimeşk Camii ve Mescid-i Nebevi restorasyonları, Suleymân'ın veliaht tayini, 'Ömer b. 'Abdul'azîz'in (101/720) kavuşturduğu aşıklar, Hîşâm b. 'Abdumelik'in (125/743) suğûru güçlendirmesi ve hac yolunu ıslah ettirmesi gibi anekdotlara işaret edebiliriz.⁴²

Sîre kategorisine giren haberler ise çoğunlukla halifelerin dönemlerinin başında ve sonunda sunulmakla beraber anlatımın herhangi bir yerinde de karşımıza çıkabilmektedir. Bu açıdan halifelerin ölümlerini müteakip *sîre* faslı açılması gibi yaygın uygulama takip edilmemiştir. Temanın sunumu gibi içeriği de sistematik değildir. Halifelerin mizaçları ve ahlaki özellikleri,⁴³

³⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:100-101.

⁴⁰ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:144-145.

⁴¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:162-164.

⁴² Sırasıyla bkz. El-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:29-30, 3:32-33, 3:61; 3:100; 3:131; 3:150; 3:155-156; 3:170.

⁴³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Mu'âviye'nin hilmi 3:32; 'Abdumelik'in dirayeti 3:85-86; el-Velîd'in zalimliği 3:131; 'Ömer b. 'Abdul'azîz'in dindarlığı 3:151; Mervân b. Muḥammed'in zorluklara karşı tahammülü ve disiplini 3:201-202.

fiziksel görünüşleri,⁴⁴ hutbeleri ve vasiyetleri,⁴⁵ eşleri ile çocukları⁴⁶ gibi konuların hepsine veya herhangi birine dair kayıt düşülebilmektedir. Bu kategoriye dahil edebileceğimiz halifelerin mezhebî görüşleri ve/veya dinî konumlarına dair aktarımlar⁴⁷ ise oldukça dikkat çekicidir.

el-Mes'ûdî'nin ikinci ana teması olan *halifelerin dönemlerinde yaşananlar* kapsamında iki grup rivayete yer verildiğini söyleyebiliriz: İlk alt grubu, isyanlar ve iç savaşlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda Hıcr b. 'Adî (51/671) hadisesi, *Maḳtelu'l-Huseyn*, el-Ḥarre vakası, Muḥtâr hareketi, Mercî Râhiṭ, et-Tevvâbûn, 'Amr b. Saîd'in öldürülmesi, İbnu'z-Zubeyr başkaldırısı ve Mekke muhasarası, İbnu'l-Eş'aş (67/686-7) ve İbnu'l-Muhelleb (102/720) isyanları ile Zeyd b. 'Alî'nin (122/740) öldürülmesi gibi hadiselerle yer verilmiştir.⁴⁸ Dönemin en aktif gruplarından ve temsilcileri, başkaldırıları ile uzun anlatımlara konu olan Ḥâricîler⁴⁹ ise Muhelleb b. Ebî Şufra'nın (82/702) bu grupla mücadelesi, el-Ḥaccâc'la (95/714) yaşananlar, 'Ömer b. 'Abdul'azîz'le görüşmeleri ve Mervân b. Muḥammed'in (132/750) onlarla karşılaşmasına dair kısa anlatımlar ile görüşleri⁵⁰ dışında gündeme gelmemişlerdir.

Halifelerin dönemlerinde yaşananlar kategorisinin ikinci grubunu ise hanedan mensuplarından ziyade başka aktörlerin ön planda olduğu,⁵¹ bir kahramanın menakıbının⁵² veya bir anti kahramanın yaptıklarının⁵³ aktarıldığı çeşitli rivayetler oluşturmaktadır. Bu gibi anlatımlar, Yezîd b. Mu'âviye'nin çatışmalı dönemi ve fetret devri halifeleri dışında bütün hanedan mensuplarına ayrılan kısımlarda az veya çok yer bulmuştur. Ayrıca Emevîler döneminin *a'ÿân* ve *meşâhir*ini sahneye çıkaran bir dizi vefat haberi de nakledilmiştir.⁵⁴ Bunların hâl tercemeleri olarak nitelenemeyecek kadar

⁴⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Süleymân b. 'Abdumelik'in güzel giyimi ve gençliği 3:145-146, Yezîd b. el-Velîd'in şaşılığı 3:184.

⁴⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 'Abdumelik'in Medinelilere hutbesi 3:102-104; vasiyeti 3:134, 3:137-138; Süleymân b. 'Abdumelik'in hutbesi 3:144.

⁴⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Mu'âviye'nin ve oğlu Yezîd'in evlatları 3:79; Mervân'ın nesli 3:79.

⁴⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:160, 3:180, 3:184.

⁴⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:12-13; 3:51-57, 3:62; 3:63-65, 3:73-74; 3:67-70, 3:85-86; 3:76-77; 3:81-84; 3:88-90; 3:65, 3:68-70, 3:73-74, 3:90-94, 3:95-98; 3:110-112; 3:164-165, 3:170-173.

⁴⁹ el-Mes'ûdî, bu durumu açıklama gereği hissetmekte, Ḥâricîlerle ilgili hadiseleri *Aḥbâru'z-Zemân*'da, görüşleri ve fırkalarını ise *el-Maḳâlât fî Uşûli'd-Diyânât* isimli eserinde anlattığını bildirmektedir. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:87.

⁵⁰ Sırasıyla bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:87, 3:106-107, 3:116-117, 3:157-159, 3:202-203.

⁵¹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 'Adî b. Ḥâtem ve Mu'âviye 3:12; 'Amr b. 'Usmân ile Usâme b. Zeyd arasında çekişme 3:13-14; Mu'âviye ve Ebû't-Tufeyl el-Kinânî 3:21; Rum kralına elçi olarak gönderilen eş-Şa'bî 3:99-100.

⁵² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Ḳays b. Sa'd'ın menakıbı 3:21-22; Şa'sa'a b. Şühân'ın maceraları ve sözleri 3:36-44.

⁵³ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Busr b. Ebî Ertât 3:25; 'Abdullâh b. Hânî 3:120-121.

⁵⁴ Muhtelif örnekler için bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:98-99, 3:134-135, 3:138-140, 3:182.

kısa değiniler hüviyetinde olmaları⁵⁵ ve sistematik bir biçimde sunulmamaları, *Murûc*'un bir konusu olarak *vefeyâttan* bahsetmemize izin vermemektedir. Benzer bir durum, müstakil olarak tasnif edilebilecek bir yoğunlukta yer verilmeyen dönemin muhtelif idarecileri ve bazı icraatlarıyla ilgili anekdotlar için de geçerlidir.⁵⁶ Özetle el-Mes'ûdî'nin bu tür anlatımlara *halifelerin dönemlerinde yaşananlar* kontenjanından yer vermiş gibi görüldüğünü ve söz konusu temanın, isyanlar ve iç savaşların yanı sıra dönemin muhtelif aktörlerine ilişkin aktarımlar şeklinde iki alt konuyla işlendiğini söyleyebiliriz.

el-Mes'ûdî'nin Emevi anlatımının buraya kadarki tasnifinden geriye, gruplandırılması en zor, fakat metnin temel yapı taşlarından sayılabilecek bir dizi rivayet kalmaktadır. Bunlar hanedan mensupları, valiler, alimler, şairler ve zahidler gibi muhtelif aktörlerin zikredildiği; ancak halifelerin veya Emeviler döneminin ileri gelenlerinin haberleri olarak sınıflandırmaktan emin olamadığımız anlatımlardır. Zira bu materyal, sohbetler-tartışmalar, mektuplar yahut hutbeler aracılığıyla anlatılan; ibretli veya eğlendirici hadiseler, belîğ-veciz sözler; şiirler, dil-edebiyata, meşhur hikayelere veya kavramlara dair fikir alışverişleri, nasihatler içermek gibi belirgin bir ortak özellik taşımaktadır.⁵⁷ Bu mahiyetleriyle de klasik vaka aktarımlarından veya biyografik bilgilerden farklılaşmakta; mukaddimede zikredilen meclislerde⁵⁸ cereyan edenler temasını hatıra getirmektedirler. Hutbeler, mektuplar, dil ve edebiyat tartışmalarının *mecâlis* anlatımları olarak kategorize edilmeleri⁵⁹ yahut 3-4/9-10. yüzyıl alimlerinin bu gibi haberleri

⁵⁵ Zaten *Murûc*, dinî-siyasî-ilmî figürlerin biyografilerinin konu edilmeyeceği bir metin olarak tanıtılmıştır. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:14-5.

⁵⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 'Amr b. el-Âş'ın mirası 3:26-7; Muğire b. Şu'be'nin valisi olduğu şehirden kaçışı 3:27-8; Ziyâd'ın neseb iddiası ve bazı icraatları 3:14-5, 3:27, 3:28-9; 3:144, 3:148; Hâlid b. 'Abdullâh el-Kasrî'nin tavaf düzenine yönelik uygulaması 3:144.

⁵⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Mu'âviye, 'Amr ve Verdân arasında dünya nimetlerine dair bir sohbet 3:26, Mu'âviye ve İbn Abbâs arasında sahabiler hakkında bir konuşma 3:47-9; Yezîd b. Mu'âviye'ye hem taziye hem de tebrik için söylenenler 3:60-1; 'Abdûlmelik'in eş-Şa'bî'yle sohbeti 3:81; Ravh ve Bişr b. Mervân arasında geçenler 3:94-5; Süleymân'ın Ebû Hâzîm el-A'rec'le ölüm hakkında sohbeti 3:146-7; es-Suddî ve Tâvûs'un 'Ömer b. 'Abdulazîz'e nasihatleri 3:152, el-Ebreş el-Kelbî ve Hişâm 3:173.

⁵⁸ Her türlü ders ve/veya sohbet halkası için kullanılabilen bu terim için bkz. Heyet, "Mađlis," *EP*, 5:1031-3; Nebi Bozkurt, "Meclis," *DİA*, 28:241-2; George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*, 44-6. Emeviler dönemiyle ilgili anekdotlar, bu çalışmalarda bir eğitim faaliyeti veya birtakım protokolleri ve belirli konuları bulunan saray oturumları olarak sunulan *mecâlis*le tam olarak örtüşmemektedir. Ancak hem meclisin daha serbest toplantılar olduğunun söylenmesine dayanarak hem de terimi dönemin ileri gelenleri arasında gerçekleşen sohbetler anlamında kullanarak söz konusu kategoriyi Emevi anlatımı için geçerli saymak mümkündür. Samer M. Ali, *Arabic Literary Salons in the Middle Ages*, 17.

⁵⁹ Stefan Leder ve Hilary Kilpatrick, "Classical Arabic Prose Literature: A Researchers' Sketch Map," 17.

“meclislerde gördüklerini, duyduklarını” söyleyerek kaydetmeleri⁶⁰ de böyle bir ilişkilendirmeyi desteklemektedir. Bütün bunlara dayanarak söz konusu anlatımları *aḥbārū'l-ḥulefā* yahut Emeviler döneminde yaşananlar yerine *meclis* rivayetleri olarak sınıflandırmak mümkündür. Böylece içerikleri açısından farklılaşan, çoğu zaman konu akışını bozan ve anlamlandırılmaları zorlaşan bir dizi rivayet, biçimsel özellikleri dikkate alınarak bir arada değerlendirilebilecektir.

Emeviler döneminin *Murūcu'z-Zeheb*'deki görünümü müellifin belirlediği kategorilere göre yukarıdaki gibi özetlenebilir. Bu tasvirin daha anlamlı bir hâle gelmesi için atılması gereken diğer adım ise bir kısmına değindiğimiz yer verilmeyen meselelere ve diğer müelliflerden ayrışılan hususlara işaret etmektir. Bunun için günümüze ulaşan derlemelerini el-Mes'ūdī'den önce hazırlayan, İslam tarihi araştırmalarında standart/temel kaynaklar hâline gelmiş Ḥalife b. Ḥayyāt (240/854-5),⁶¹ el-Ya'kūbī (292/905'ten sonra),⁶² Muḥammed b. Cerir eṭ-Ṭaberī (310/923)⁶³ gibi isimlerin tercihleriyle mukayeseler yapabiliriz.⁶⁴ Bu müellifler, isnad kullanma, rivayetleri müstakil olarak kaydetme yahut birleştirme, hanedan tarihçiliğini ya da annalistik üslubu⁶⁵ benimseme gibi hususlarda farklılaşsalar da *Murūcu'z-Zeheb*'in bir arada anıldığı metinlerdir⁶⁶ ve onun gibi Emevileri müstakil bir dönem olarak ele almışlardır.

Aşağıdaki tabloda sıraladığımız üç müellifin ve el-Mes'ūdī'nin Mu'āviye b. Ebī Sufyān dönemini anlatırken değindikleri olaylar ve konular listelenmiştir. Bu yapılırken hadiseler tematik olarak tasnif edilmemiştir. Amacımız mukayese edeceğimiz metinlerin içeriklerini, benzerlik ve farklılıklarına dair gözlemler yapabilmek için bir arada sunmaktır:

⁶⁰ Ali, *Arabic Literary Salons*, 18.

⁶¹ Ḥalife b. Ḥayyāt, *Tārīḥu Ḥalife b. Ḥayyāt*, 1397.

⁶² el-Ya'kūbī, *Tārīḥ*, 1883.

⁶³ Muḥammed b. Cerir eṭ-Ṭaberī, *Tārīḥu'ṭ-Ṭaberī*, 1387/1967.

⁶⁴ Özcan da el-Mes'ūdī'yi, selefî ve çağdaşı olarak zikrettiği el-Ya'kūbî ve eṭ-Ṭaberî ile mukayese etmiş ve *Murūc*'un diğer metinlerden oldukça farklı olduğuna kanaat getirmiştir. Ancak bu sonuca, eserlerin tasnifleri, el-Mes'ūdî'nin diğer müelliflere göre bir yazar-araştırmacı olarak yöntemini, kaynaklarını, metnini nasıl kurguladığını paylaştığı kısımlar gibi farklılıkları üzerinden ulaşmış, detaylı bir içerik mukayesesi yapmamıştır. Bkz. Özcan, *İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve el-Mes'ūdî*, 144-148.

⁶⁵ Tarihin, senelik düzenle, her yıl yaşananlar sıralanarak kaydedildiği bu üslup için bkz. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, 71-86.

⁶⁶ Bkz. 28. dipnot.

<i>Târîhu Ḥalife b. Ḥayyât</i>	<i>Târîhu'l-Ya'kûbî</i>	<i>Târîhu't-Ṭaberi</i>	<i>Murûcu'z-Zeheb⁶⁷</i>
41 Yılı: Mu'âviye'ye beyat, Ḥâricî isyanlar ve 'Uḳbe b. Nâfi'in valiliği, hac emirliği 42 Yılı: Seferler, vali tayinleri ve vefat haberleri, hac emirliği 43 Yılı: Fetihler, seferler, 'Amr b. el-Âş'ın vefatı, hac emirliği 44 Yılı: Seferler, Ziyâd'ın Mu'âviye'nin nesebine iltihakı, hac emirliği 45 Yılı: Vali tayinleri, seferler, hac emirliği 46 Yılı: Seferler, hac emirliği 47 Yılı: Seferler, hac emirliği 48 Yılı: Seferler, vali tayinleri, hac emirliği 49 Yılı: Ḥâricî isyanları, seferler, el-Ḥâsen b. 'Alî'nin vefatı, hac emirliği 50 Yılı: el-Muğîre b. Şu'be'nin vefatı, Ziyâd'ın Irak valiliğine tayini, İfrikiyye'deki imar faaliyetleri ve fetihler, Yezîd'in Bizans seferi ve Mu'âviye'nin onun için beyat alması, hac emirliği, seferler	Mu'âviye'nin halife oluşu, yıldızların ve gezegenlerin bu sıradaki konumu, Kufe mescidindeki hutbesi, beyat aldığı Ali taraftarlarıyla aralarında geçenler, Bilâdu's-Şam'a dönüşü, vali-komutan tayinleri ve seferler, vergi düzenlemeleri Ziyâd'ın Basra valiliği ve Mu'âviye'nin nesebine iltihakı el-Muğîre'nin Kufe valiliğine tayini, Yezîd'i veliaht olarak önermesi, Ziyâd'la yapılan görüşmeler Ḥâricî ve <i>mevâlî</i> isyanları 'Amr b. el-Âş'ın Mısır valiliği, bazı icraatları, vefatı, karakteri Horasan ve Harezm seferleri Mu'âviye'nin hacı, maksure ve minberde yaptığı değişiklikler, hutbeyi namazdan önce vermesi, Fedek'i Mervân'a tahsis etmesi (44 Yılı)	41 Yılı: Mu'âviye'nin hilafeti devralması, Ḳays b. Sa'd'la anlaşması, Ḥâricî isyanları, vali komutan tayinleri 42 Yılı: Seferler, vali tayinleri, Ḥâricîlerin başkaldırıları, Ziyâd'ın Mu'âviye'yle anlaşması, hac emirliği 43 Yılı: Seferler, 'Amr b. el-Âş'ın ölümü, Ḥâricî isyanları, Horasan valisinin haberi, hac emirliği 44 Yılı: Rum diyarına sefer, vali azil ve tayinleri, Ziyâd'ın Mu'âviye'nin nesebine iltihakı, hac emirliği 45 Yılı: Vali azil ve tayinleri, Ziyâd'ın Basra'daki idaresi, hac emirliği 46 Yılı: 'Abdurrahmân b. Ḥâlid b. el-Velîd'in öldürülmesi, Ḥâricî başkaldırısı, hac emirliği 47 Yılı: Seferler, vali azil ve tayinleri, hac emirliği	Mu'âviye'ye Beytül'l-Makdis'de beyat, hükümrânlık süresi, ölüm tarihi, kabrinin yeri, yaşı Ḥucr b. 'Adî'nin öldürülmesi Mu'âviye'nin 'Adî b. Ḥâtem'le görüşmesi 'Amr b. 'Uşmân ile Usâme b. Zeyd'in Mu'âviye'nin huzurundaki ihtilafları Ziyâd'ın Mu'âviye'nin nesebine dahil edilmesi Mu'âviye'nin 'Abdullâh b. Hâşim el-Mirkâl'le görüşmesi Mu'âviye ve Muḥammed b. Ebî Bekr'in arasında geçenler Mu'âviye ile Hz. 'Alî arasındaki mektuplaşma Sa'd b. Ebî Vakḳâş'la Mu'âviye görüşmesi Mu'âviye ile Ebû't-Tufeyl el-Kinânî görüşmesi Mu'âviye ile Ḳays b. Sa'd görüşmesi Ḳays b. Sa'd'ın özellikleri

⁶⁷ Mukayese edilen kaynaklarla ortak ele alınan konular kalın yazılarak gösterilmiştir.

51 Yılı: Hıcr b. 'Adî'nin öldürülmesi Yezîd'in veliyet tayini, hac emirliği, seferler, vefat haberleri 52 Yılı: Seferler, hac emirliği, vefat haberleri 53 Yılı: Ziyâd'ın vefatı, seferler, Hâricî isyanları, hac emirliği 54 Yılı: Vali atamaları, seferler, hac emirliği, vefat haberleri 55 Yılı: Vali atamaları, seferler, hac emirliği, vefat haberleri 56 Yılı: Seferler, hac emirliği, vefat haberleri 57 Yılı: Vali atamaları, seferler, hac emirliği, vefat haberleri 58 Yılı: Seferler, hac emirliği, vefat haberleri 59 Yılı: Seferler, vefat haberleri, Mu'âviye'nin ölümü, kadıları, katipleri ve muhtelif görevlileri 60 Yılı: Mu'âviye'nin vefatı ve hilafetin oğluna geçmesi, hükümlerlik süresi, yaşı, komutanı 'Amr b. Mu'âviye el-'Ukaylî ile arasında geçenler	Hâlid b. 'Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd'in Mu'âviye'nin Hristiyan haraç amilini, babasının intikamı için öldürmesi 'Abdurrahmân b. el-Abbâs'ın Mu'âviye'yle görüşmesi el-Hasen b. 'Alî'nin vefatı, karakteri, ahlakı, sözleri, Mu'âviye ve el-Hasen arasındaki konuşmalar Mu'âviye'nin Yezîd'e beyat alması ve onu İstanbul seferine göndermesi İfrikîyye seferleri el-Mugîre b. Şu'be'nin ölümü (51), Ziyâd'ın Irak valiliği, Hıcr b. 'Adî'nin öldürülmesi Hâricî isyanları Mu'âviye'nin öncülük ettiği uygulamalar, hakkında söylenenler, vergi gelirleri, ölümü Ziyâd'ın Irak valiliği, icraatları ve sözleri, ölümü Horasan'a vali-komutan atamaları ve seferler	48 Yılı: Seferler, hac emirliği, Fedek'in Mervân'dan geri alınması 49 Yılı: Seferler, Yezîd'in Rum diyarına gazaya gitmesi, vali azil ve tayinleri, veba salgını, hac emirliği 50 Yılı: Seferler, el-Mugîre b. Şu'be'nin ölümü ve Ziyâd'ın Irak valisi oluşu, yönetim biçimi, Hâricîlerin başkaldırısı, Mu'âviye'nin Peygamber'in minberini Medine'den getirmek istemesi ve vazgeçmesi, vali azil-tayinleri, hac emirliği, el-Ferazdağ ile Ziyâd arasında yaşananlar, seferler 51 Yılı: Hıcr b. 'Adî hadisesi, vali tayinleri, hac emirliği 52 Yılı: Seferler, hac emirliği 53 Yılı: Seferler ve fetihler, Ziyâd'ın ölümü, hac emirliği 54 Yılı: Seferler-fetihler, Mu'âviye'nin Sa'îd b. el-'Âş'la Mervân'ı birbirlerine karşı kıskırtması, 'Ubeydullâh b.	Mu'âviye ile 'Amr b. el-'Âş arasındaki bir sohbet Şıffin'de yaşanan bir hadise Busr b. Ebî Ertât'ın Medine'yi ele geçirmesi Mu'âviye, 'Amr ve Verdân arasındaki bir sohbet 'Amr b. el-'Âş'ın vefatı, mirası Rum gazası, Yezîd'in sefere katılmakla görevlendirilmesi, İstanbul kuşatması, Ebû Eyyûb el-Enşârî'nin vefatı el-Mugîre b. Şu'be hakkında bir haber Ziyâd'ın ölümü Yezîd'e beyat Mu'âviye'nin karakteri, ahlakı, alışkanlıkları, dehası Şam ve Irak halkının cehaleti Hârûn er-Reşîd dönemindeki bir sahte doktorun hikayesi Avamın özellikleri ve gelenek hakkında bir değerlendirme 'Akîl b. Ebî Tâlib'in Mu'âviye'yle görüşmesi, Benû Şühân'ı anlatması, Şa'sa'a b. Şühân'ın 'Akîl'e cevabı
--	---	---	--

	Mu'âviye döneminde vefat eden sahabiler ve peygamber eşleri Mu'âviye'nin karakteri, hacları, en önemli-etkili görevlileri, hükümrانlık süresi, çocukları, hac emirleri, yaz-kış seferleri ve dönemindeki ulema	Ziyâd'ın Horasan valiliği, hac emirliği 55 Yılı: Seferler, İbn Ziyâd'ın Basra'ya tayini, hac emirliği 56 Yılı: Seferler, Yezîd'e beyat alınması, vali azil ve tayinleri 57 Yılı: Seferler, vali azil ve tayinleri 58 Yılı: Seferler, vali azil ve tayinleri, Hâricîler, kadılar, hac emirliği 59 Yılı: Seferler, 'Ubeydullâh'ın Mu'âviye'yle görüşmesi, İbn Muferrîg'in Benî Ziyâd'ı hicvetmesi, hac emirliği, valiler ve kadılar 60 Yılı: Seferler, Yezîd'in veliaht tayini, Mu'âviye'nin ölümü, hilafet süresi, yaşı, cenazesi, soyu, karakteri, sözleri	Hiz. 'Alî ile taraftarlarının ileri gelenleri arasında geçenler Mu'âviye'nin Hiz. 'Alî taraftarlarıyla bir görüşmesi Şa'sa'a b. Şühân'ın Mu'âviye'nin huzurundaki bir konuşması ve haberleri Hiz. 'Alî'nin Rebî'a hakkında bir değerlendirmesi Mu'âviye'nin Cemîl b. Ka'b'la görüşmesi Mu'âviye'nin ölümle yüzleşmesi
--	--	---	---

Yukarıdaki tablonun belirgin bir şekilde ortaya çıkardığı hususlardan birisi el-Mes'ûdî'nin *seferler-fetihler* konusuna ilgisizliğidir. Bu konu, diğer tarih metinlerinde uzun veya kısa anlatımlarla mutlaka yer bulmasından⁶⁸ da anlaşılacağı üzere İslam tarih-yazıcılığının ana temalarındandır.⁶⁹ Buna karşın gerek Mu'âviye dönemi içeriğinde gerekse diğer halifelere ayrılan kısımlarda müellifin tercihi bu temaya yer vermemek yönünde olmuştur. Nitekim Emeviler döneminin tamamında Rum diyarına yapılan bir gaza bağlamında Yezîd b. Mu'âviye hakkında bilgi vermek⁷⁰ dışında herhangi bir cephedeki askerî faaliyetlerden bahsedilmemiştir.⁷¹ *Murûc'un seferler-fetihlerin* temel meselelerden biri olduğu genel/evrensel tarih literatürüyle ilişkisi ve bu konuya yer vermesini engelleyecek bir sınırlılığının olmaması el-Mes'ûdî'nin tercihini dikkat çekici kılmaktadır.

Murûc'u'z-Zeheb'in Emeviler kısmında yer bulmayan bir diğer konu *idari-kurumsal bilgiler* şeklinde sınıflandırılacak haberlerdir. Bu, vali azil ve tayinleri, kadılar, haraç amilleri, halifelerin katipleri ve hacibleri gibi muhtelif görevlilere dair bilgilerden müteşekkil bir kategori olarak düşünülebilir. Müellifler, bu mahiyetteki materyali, ilgili olduğu bir hadise sırasında zikrettikleri kısımları saymazsak bir halifenin dönemi bittiğinde topluca⁷² yahut görev yaptıkları senelerde⁷³ kaydetmek gibi yollardan birini takip etmişlerdir. el-Mes'ûdî ise vezirlerden bahsedeceğini belirtmesine ve Abbasiler döneminde bu konuyu görece sistematik bir biçimde ele almasına⁷⁴ rağmen Emevi anlatımında *idari-kurumsal bilgiler* sunmamıştır.⁷⁵

Murûc'u'z-Zeheb'deki Emevi anlatımının farklılaştığı bir diğer husus olarak *tarih(lendirme) rivayetlerine* de dikkat çekebiliriz. Bu mesele aslında *Murûc* müellifinin gündeminde olduğu anlaşılan,⁷⁶ habersiz kalmadığını özellikle vurguladığı⁷⁷ bir konudur. Nitekim mukaddimede, halifelerin hükümlerlik sürelerine, kaç yıl yaşadıklarına müstakil olarak değineceğini

⁶⁸ Krş. Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 206, 271, 291-292, 300; el-Ya'kûbî, *Târîh*, 2:302, 324-325, 359, 394-395; eṭ-Ṭaberî, *Târîhu't-Ṭaberî*, 5:181, 473, 6:322-324, 7:40.

⁶⁹ Albrecht Noth, *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*, 31-33; Fred M. Donner, *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*, 174-181.

⁷⁰ el-Mes'ûdî, *Murûc'u'z-Zeheb*, 3:27.

⁷¹ Kuteybe b. Muslim (96/715) isyanına değinilmemesi de bu durumun bir uzantısı gibi görülebilir. Zira hem isyanın vuku bulduğu hem de baş aktörünün etkin olduğu coğrafya genelde fetih hareketleri dolayısıyla konu edilmektedir.

⁷² Halife b. Hayyât ve el-Ya'kûbî'nin Emevi halifelerinin vefatları/dönemlerinin sonunda verdikleri listelere bakılabilir.

⁷³ eṭ-Ṭaberî, senelik olarak bu bilgilere değinmeyi tercih etmiş, değişiklik yoksa bunu da belirtmiştir.

⁷⁴ el-Mes'ûdî, *Murûc'u'z-Zeheb*, 3:101-102, 106-112, 132-133, 138-142.

⁷⁵ Krş. 58. dipnot.

⁷⁶ Müellif tarih kaynaklarını toplu bir şekilde değerlendirerek bazı kronoloji cetvelleri oluşturmuştur. Bkz. el-Mes'ûdî, *Murûc'u'z-Zeheb*, Emeviler dönemindeki Rum kralları 1:248; Hicret ve *meb'aş* gibi farklı başlangıç tarihlerine göre müellifin zamanına kadarki halifeler 4:307-314.

⁷⁷ el-Mes'ûdî, *Murûc'u'z-Zeheb*, 3:194.

belirtmiş,⁷⁸ Emevi anlatımını bitirirken toplam yönetim sürelerine ilişkin bir hesaplama yapmış ve söz verdiği gibi kitabının sonunda Emevi yöneticilerinin hükümranlılık sürelerini de içeren kronolojik listeler sunmuştur.⁷⁹ Bununla birlikte zamansal sıçramaların yapılması⁸⁰ çok sayıda tarihlendirilemeyecek anekdotun⁸¹ aktarılması, bu şartı sağlayabilecek hadiselerin de sadece bir kısmı için tarih kaydedilmesi⁸² el-Mes'ûdî'nin titiz bir şekilde olayların tarihlendirilmesiyle ilgilenmediğini göstermektedir.⁸³ Netice itibarıyla *Murûcu'z-Zeheb*, tarih eserlerinde görmeye alışkın olduğumuz zaman bildirme, kronolojik akışa uygun ilerleme gibi hususiyetleri yeterince taşımayan bir metne dönüşmüştür. Aslında hanedan tarihçiliği üslubunun benimsenmesi müellifi bu sorumluluktan kısmen kurtarmaktadır. Zira bu anlatım biçiminde, temelde, yöneticinin hükümranlılığının başlangıcının ve bitişinin belirlenmesi, hadiseleri de ilgili oldukları döneme yerleştirmek yeterlidir. Fakat el-Mes'ûdî, el-Ya'kûbî gibi bu usulü kullanmasına rağmen olayların yıllarını vermeye, en azından sırasını korumaya çalışan müelliflerden ayrılmaktadır.

***Murûcu'z-Zeheb*'in Emeviler Dönemine Kaynaklığı**

el-Mes'ûdî, Emeviler dönemini hem aşinalık uyandıran hem de şaşırtıcı bulunabilecek bir tarzda ele almıştır. Şimdiye kadar özetlemeye ve tasnif etmeye çalıştığımız içeriğin diğer kaynaklarla benzeşen kısımları aşinalığı sağlarken dışarıda bırakılan önemli temalar ve *meclis* rivayetleri kapsamındaki anlatımlar gibi hususlar metnin şaşırtıcı yönünü oluşturmaktadır. Fakat son tahlilde *Murûcu'z-Zeheb*'in İslam tarihine kaynaklık etmesi bakımından değerini belirleyecek kıstaslar, bir dönemi, şahsı veya hadiseyi araştırırken ona başvurduğumuzda bulacaklarımızın yeterliliği, ayrıntılardaki farklılığı, önemli otoritelerden aktarım yapılması, yer verilen haberlere kıymet kazandıracak özel bir metodolojinin kullanılması olacaktır.

Sıralanan bu kriterlere göre değerlendirmeler yapmadan önce *Murûc*'un içeriğinin, müellifin diğer eserlerine göre belirlendiğinin farkında olduğumuzu söylemeliyiz. el-Mes'ûdî mukaddimesinde bunu açıkça ifade

⁷⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:23.

⁷⁹ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:196-197, 4:308-310.

⁸⁰ Bu durum özellikle Mu'âviye b. Ebî Sufyân dönemindeki bazı aktarımlar için geçerlidir. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:17-19, 3:25, 3:34, 3:37-39.

⁸¹ Bir kısmının kurgusal olması muhtemel sohbetler, görüşmeler, ibret verici hadiseler ile hikmetli ve belîğ konuşmaları kastediyoruz.

⁸² el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:12, 3:27, 3:63, 3:116, 3:136, 3:138, 3:166, 3:188-189.

⁸³ Hatta müellifin annalistik üslubu tercih etmeyerek bunun sinyali verdiğini; hanedanların yönetim sürelerini hesaplayarak ve kral-halife listeleri sunarak tarihlerle daha çok *dönemlendirme* bağlamında ilgilendiğini ileri sürmek mümkündür.

etmiş; eserlerinin birbirleriyle bağlantısını gözettiğini; hepsinde ele alınmasını zaruri gördüğü meseleleri özetlediğini fakat bir önceki metninde bulunmayan konulara odaklandığını belirtmiştir.⁸⁴ Okuyucunun sık sık yazarın diğer kitaplarına yönlendirilmesi⁸⁵ de bu durumu desteklemektedir. Söz konusu atıfların bir kısmında bazı Emevi halifeleri hakkında çok daha fazla haberin bulunduğu, *Murûc*'da onlara kıyasla sade bir seçki yapıldığı belirtilirken⁸⁶ diğer bir kısmında *Aḥbârü'z-Zemân* ve *Kitâbu'l-Evsâṭ*'ta yer verilmeyenlerin aktarıldığı⁸⁷ vurgulanmıştır. Dolayısıyla *Murûc* bir yönüyle özet diğer yönü ile özgün bir metin olarak tanımlanabilecek çift karakterli bir eserdir.

Murûc'un bu çift yönlülüğü, İslam tarihine katkısını belirlemek için kullanacağımız kriterlerin yazarın amacına veya eserinin kapsam-sınırlıklarına uygun olmadığını düşündürebilir. Zira el-Mes'ûdî'nin, sıralanan hususların gözetildiği başka eserleri olduğu için incelediğimiz metni kapsamlı, farklı vb. nitelikleri taşıyacak biçimde kurgulamadığı ileri sürülebilir. Bu ihtimal doğru kabul edilirse o zaman sorununuz kendiliğinden çözülecek; *Murûc*'u mütevazı ve *güzel* bir metin olarak değerlendirmek yeterli olacaktır. Fakat başlarken dikkat çektiğimiz üzere eserin kazandığı şöhret böyle bir kabulü fazlasıyla aşmaktadır ve haklılığının işaret ettiğimiz ölçütler çerçevesinde sorgulanması hâlâ mümkündür.

Sorgulamamızı yapabilmek için anlatımın genel kapsamından ziyade küçük bir kısmına odaklanıp el-Velîd b. 'Abdumelik döneminin muhtevasını ele alabiliriz. Bunun için seçilen Emevi halifesine ayrılan kısımda yer verilenler, tematik olarak tasnif edilmiş şekilde aşağıdaki tabloda sunulmuştur:⁸⁸

⁸⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:10. *et-Tenbîh*'in çok kısa Emevi anlatımı yeterli veri sunmasa da her kitapta odağın değiştirildiğini veya daha önce değinilmeyen detayların eklendiğini gösteren örnekler barındırmaktadır. Krş. el-Mes'ûdî, Mervân b. el-Hakem'e beyat *Murûcu'z-Zeheb*, 3:76-77 – *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 276-277; İbnü'l-Hanefiyye'nin vefatı *Murûcu'z-Zeheb*, 3:99 – *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 273; Suleymân b. 'Abdumelik *Murûcu'z-Zeheb*, 3:143-149 – *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, s. 275-277; Mervân b. Muhammed *Murûcu'z-Zeheb*, 3:194-206 – *et-Tenbîh ve'l-İsrâf*, 280-281.

⁸⁵ Mesela Yezîd b. Mu'âviye'nin *meşâlibi*, Muhtâr-Muş'ab ve Muhelleb-el-Ezârika savaşları, 'Amr b. Saîd'in öldürülmesi, Ummu'l-Benîn'in anekdotları, el-Hıccâc'ın cezaları, 'Abdullâh b. Ca'fer'in haberleri, Ümeyyeoğullarına dair muhtelif bilgiler ile el-Velîd b. Yezîd'in öldürülmesinin detaylı anlatımı başta *Aḥbârü'z-Zemân* ve *Kitâbu'l-Evsâṭ* olmak üzere diğer eserlere yönlendirildiğimiz meselelerdir. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:65, 3:86, 3:87, 3:90, 3:133, 3:138, 3:140, 3:182, 3:188. Ayrıca bir kısım Emevi halifesi hakkında da çok fazla haber bulunduğu; *Murûc*'da ise sadece bir seçki yapıldığının altı çizilmiştir.

⁸⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, Mu'âviye 3:45, Suleymân 3:149, 'Ömer b. Abdulazîz 3:160, Hişâm 3:174.

⁸⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 'Abdumelik 3:129, Velîd 3:142.

⁸⁸ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:130-142.

Halifenin haberleri ve sîresi	Döneminde vuku bulan hadiseler	Meclis rivayetleri
Halifenin tanıtılması ve karakteri Dimeşk ve Medine mescitlerinin inşa ve restorasyonları Kardeşi Suleymân'la veliâht değişikliği için mektuplaşması	‘Ali b. el-Ḥuseyn’in ölümü ‘Ubeydullâh b. Abbas’ın ölümü ‘Ubeydullâh b. ‘Abbâs ile Busr b. Erṭât’ın Mu‘âviye’nin huzurundaki tartışmaları ‘Abdullah b. ‘Utbe b. el-Mes‘ûd’un ölümü Saîd b. Cubeyr’in öldürülmesi el-Ḥaccâc’ın ölümü ‘Abdullâh b. Ca’fer’in ölümü	el-Ḥaccâc’la sohbet ve nasihatler el-Ḥaccâc ile Ummu'l-Benîn arasında geçenler ‘Abdumelik’in ölüm döşegindeki durumu ve vasiyeti ‘Abdumelik’in çocuklarına vasiyeti (ve nasihatleri) ‘Abdumelik ile el-Ḥaccâc arasındaki mektuplaşma el-Ḥaccâc’ın el-Muhelleb’e yazdığı mektup el-Ḥaccâc ile Leylâ el-Aḥyeliyye görüşmesi İbrâhîm et-Temimî ve el-Ḥaccâc el-Ḥaccâc ile İbnu'l-Kiriyye görüşmesi

Bu tablo, halifeyle ilgili bilgiler, imar ve restorasyon faaliyetleri, vefat etmiş önemli isimler gibi diğer tarih metinlerinde de yer bulan, el-Velîd dönemine dair başat konulardan bazılarının atlanmadığını göstermektedir. Bunlara ek olarak özellikle ‘Abdumelik ve el-Ḥaccâc’la ilgili anlatımlar aracılığıyla siyasî-askerî tarihin sınırları dışında kalan bir materyalin kaydedilmesi de önemlidir. Ancak temelde ilgili halife zamanında neler olup bittiğini öğrenmek isteyenler için bu muhtevanın büyük boşluklarının olduğu aşîkardır. Bu durum özellikle kitabın tamamında kapsam dışı bırakılan *futuhât* teması bağlamında belirgin hâle gelmektedir. Zira el-Velîd dönemi farklı cephelerdeki seferler ve fetihler açısından son derece hareketlidir. Benzer şekilde bu zaman dilimi Emevî tarihindeki önemli isyanlardan birinin aktörü Yezîd b. el-Muhelleb’in hikayesi açısından da kritiktir.⁸⁹ Yer verilmeyen bu materyale baktığımızda *Murûcu’z-Zeheb*’deki el-Velîd b. ‘Abdumelik anlatımı zikredilen meselelerle ilgilenenler veya dönemin tarihsel panoramasını görmek isteyenler için eksik kalmaktadır.

el-Mes‘ûdî’nin farklı ayrıntılar içeren nakiller kaydetme, bilinmeyen-önemli bir kaynaktan aktarımda bulunma gibi katkılarından

⁸⁹ Bu konular ve değinmediklerimiz için şu kaynakların el-Velîd b. ‘Abdumelik dönemlerine bakılabilir; Ḥalîfe b. Ḥayyât, *Târîhu Ḥalîfe b. Ḥayyât*, 299-313, el-Ya’kûbî, *Târîh*, 2:338-351, eṭ-Ṭaberî, *Târîhu’ṭ-Ṭaberî*, 6:451-533.

bahsedilebilirse, anlatımı, eksik bıraktığına işaret edilen pek çok hususa rağmen özgün ve vazgeçilmez olarak tanımlanabilir. Malzemeye bu gözle baktığımızda müellifin zikrettiği ölüm haberlerinin *ṭabaḳāt* eserlerindeki biyografilerden okunabileceği, İbnu'n-Nedīm'in kayıtlarına göre el-Ḥaccāc'ın yaptıkları, kişiliği, sözleri ve görüşmeleri ile zaten popüler bir konu hâline geldiği,⁹⁰ el-Velīd'in kardeşiyle mektuplaşmasının ve babası 'Abdumelik'in vasiyetinin şiir ve *edebiyat* derlemelerinde kaydedildiği⁹¹ gözlemlenecektir. Dolayısıyla bu gibi konularla ilgilenen alimlerin/okurların, alanlarının klasik/otorite kazanmış metinlerinde zaten karşılaştıkları türde materyallerin derlendiğini söylemek mümkündür. Muhtemelen bu arka plan, modern araştırmacının çokça takdir ettiği bu içeriğin -ve kurgunun- el-Mes'ūdī'nin çağdaşlarında ve haleflerinde benzer bir etki uyandırmamasının en önemli sebeplerindendir.

İncelediğimiz anlatıma dair tespit ve değerlendirmelerin neticesi, yine bu kısımda yer bulan bir örnek somutlaştırılıp özetlenebilir. el-Velīd ve Suleymān b. 'Abdumelik kardeşlerin veliahtlık hususunda yaşadıkları anlaşmazlığın çalışma konusu olarak belirlendiğini varsayalım. Bunun için *Murūc'a* başvurulduğunda böyle bir sorunun yaşandığını gösteren anekdotlarla karşılaşılacak ancak olayın seyri, aktörleri, sonucu gibi hususlara dair çok sınırlı bir bilgi elde edilecektir. Söz konusu hadisenin, gündelik hayata, kültüre, edebiyata yansımaları görülmek istendiğinde ise bir mektuplaşma ve bunun içinde yer verilen şiir⁹² dışında bir neticeye ulaşılamayacaktır. Yine bu durumun olayın farklı taraflarınca nasıl takdim edildiğinin izi sürülmek istenirse sadece el-Velīd'in babasının vasiyetine aykırı hareket etmek istemediğini vurgulayan aktarımla karşılaşılacaktır.⁹³ Tabii ki ulaşılan bu kayıtlar bizatihi kıymetlidir fakat bunların, işaret edilen sorulara cevap verme açısından başka pek çok yetkin otoritenin daha kapsamlı derlemelerinde yer aldığı hatırlandığında el-Mes'ūdī'nin İslam tarihine kaynaklık değeri tartışmaya açılabilir.

Bu tartışmanın nasıl ele alınması gerektiğine geçmeden önce İsmā'īlī, İmāmī Şī'ī, Mu'tezilī olmak gibi mezhebî kimliklerle tanınan⁹⁴ el-Mes'ūdī'nin aidiyetlerinin metni üzerindeki etkisi ve bunun esere özel bir kıymet kazandırma ihtimali de hesaba katılmalıdır. Bir başka ifadeyle *Murūcu'z-Zeheb*, yanlı bir tavırla telif edilmiş *sakıncalı* bir kaynak yahut bilakis örneği

⁹⁰ İbnu'n-Nedīm, *el-Fihrist*, 59, 109, 115.

⁹¹ Ebū Ḥayyān et-Tevhīdī, *el-Beṣā'ir ve'z-Zeḥā'ir*, 8:64- [eş-Sa'leb'den (291/904) aktarılıyor.].

⁹² el-Mes'ūdī, *Murūcu'z-Zeheb*, 3:136-137.

⁹³ el-Mes'ūdī, *Murūcu'z-Zeheb*, 3:131.

⁹⁴ Charles Pellat, "al-Mas'ūdī", *EP*, 6:787; Casim Avcı "Mes'ūdī", *DİA*, 29:353-354; Khalidi, *Islamic Historiography*, 57-60, 115-116, 120-121, özellikle 122-128.

az bulunan mezhep merkezli tarihyazıcılığının bir temsilcisi olarak konumlandırılabilir. Nitekim Tarif Khalidi ikinci tavrı tercih etmekte, müellifin aidiyetini ve görüşlerini tespit edip bunları hem takip ettiği metotla hem de İslam tarihi anlatımıyla ilişkilendirmeye çalışmaktadır.⁹⁵ Fakat araştırmacıların muhtelif argümanlarla dikkat çektikleri üzere el-Mes'ûdî'nin ilmî faaliyetini, Şî'ilik-Mu'tezililik ya da bu listeye eklenebilecek Abbasi yanlılığıyla tanımlamaya çalışmak sonuçsuz bir girişimdir.⁹⁶ Zira biyografisindeki boşluklar ile bir kimlik aidiyetinin göstergesi olarak yorumlanabilecek bazı konulara değinmesine ve değerlendirmeler aktarmasına rağmen bunların görüşlerini yansıttığının kesin olarak iddia edilememesi; bu hususlara dayanılarak formüle edilen itirazlara dirençli bir tespitte bulunmayı oldukça zorlaştırmaktadır. Üstelik böyle bir tutumun ancak çok sınırlı bir şekilde yansıdığı düşünülebilecek el-Velîd b. 'Abdumelik dönemi bir yana *Murûc*'daki Emevi anlatımı, herhangi bir yanlılıkla kolayca bağdaştırılamayacak uçlarda salınan materyaller barındırmaktadır.⁹⁷

el-Mes'ûdî'nin, İslam tarihine katkısı bağlamında gündeme getirilmesi gereken son husus, farklı ilgi alanlarına yönelik merak, araştırma ve gözlem yapma, eleştirel ve nesnel davranma gibi hasletlerle nitelenen tarihçiliğidir.⁹⁸ Hatta bu yaklaşıma paralel bir okumada müellifin, çağdaşlarının genel kabulleri ve alışkanlıklarına uygun hareket etmediği için görmezden geldiği dahi iddia edilmiştir.⁹⁹ Ancak bu kanaatin bazı zayıf noktalarına dikkat çekilmiştir. Maysam J. al Faruqi, Khalidi'nin el-Mes'ûdî'ye yakıştırdığı tarihçilik metodolojisini/anlayışını mercek altına aldığı makalesinde, müellifin aslında çağında bilinen ve uygulanan tekniklerle çalıştığına işaret etmektedir. Bilhassa alimin yaklaşımına/çalışma biçimine yüklenen bilimsellik/rasyonellik/eleştirelilik gibi hususiyetlerin bu döneme kadar yürütülen tartışmalar ve oluşan birikim neticesinde daha iyi temsil edildiğinin fakat yeni olmadığının özellikle altını çizmektedir. Bizi daha çok ilgilendiren tespiti ise müellifin, haberlerin tedvini ve tenkidi hususunda da zamanının çocuğu olduğunu vurgulaması ve "... Çok sayıda teori ve anekdot[un] ister tarihsel araştırma ister bilimsel gözlem açısından olsun,

⁹⁵ Khalidi, *Islamic Historiography*, 57-60 ve 128-131.

⁹⁶ al-Faruqi, "Is There a Shi'a Philosophy of History? The Case of Mas'ûdî," 35; Eser, "Mes'ûdî'de Şîilik Eğilimi Olduğu Eleştirisi Üzerine," 91.

⁹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûc'u'z-Zeheb*, 3:20-21, 3:101, 3:102-104, 3:137-138, 3:144, 3:148, 3:152, 3:166-167, 3:173.

⁹⁸ Girişte değindiğimiz değerlendirmelere ek olarak bkz. Khalidi, *Islamic Historiography*; 5-14; Özcan, *İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve el-Mes'ûdî*, 172-188; 244-252; Fatmanur İbrahimioğlu, "Mes'ûdî," 139-140; Zeynep Kaya Ünal, *Abbasîler Dönemi'nde Bir Dünya Tarihi Anlatısı Kurmak: Mes'ûdî ve Tarih Metodu*, 179-247.

⁹⁹ Chase F. Robinson, *Islamic Historiography*, 36.

kritiğe tabi tutulmadan” aktarıldığını ifade etmesidir.¹⁰⁰ Nitekim el-Mes’ûdî de -ısrarla dikkatimize sunulan- tarihçinin gece odun toplayan birinden farklı olmasına ilişkin tespitine¹⁰¹ karşın eserinin muhtelif yerlerinde *haberlerin araştırma/bahs* konusu kılınamayacağını itiraf etmiştir.¹⁰² Zaten incelediğimiz kısımda da metodolojik tercihlerin bir sonucu olarak sunabileceğimiz rivayet analizleri, haberlerin içerikleri yahut kaynakları açısından tenkit edilmesi gibi örnekler yoktur.

Bütün bunlar, *Murûcu’z-Zeheb*’deki Emevi anlatımının kapsamlılık/doyuruculuk, mezhebî bir yaklaşımın temsilcisi/örneği olma ve kayda değer bir metodolojik farklılık-titizlikle hazırlanma gibi kriterler(den en az birisi) bağlamında özel bir kredi verilmesi gereken bir kaynak sayılmasını tartışmalı kılmaktadır. Bu durumun İslam tarihinin diğer dönemleri için geçerli sayılamayacağı¹⁰³ ve eserin kıymetsiz olduğu anlamına gelmediği dikkatlerden kaçmamalıdır. Yine de soru işaretlerine yol açan hususlar -metinlerin dolaşımını ve ulaşılabilir olmasını etkilemesi kuvvetle muhtemel maddi koşulları bir yana bırakırsak- eserin neden kanonik bir metin hâline gelmediğini açıklamamıza katkı sunabilir.¹⁰⁴

O hâlde karşımızda aralarına yerleştirildiği metin/eser geleneğinden içerik olarak farklılaşan, literatürde iz bırakma açısından etkisi oldukça sınırlı kalan fakat kimlerin arasında ve ne ölçüde olduğunu bilmediğimiz bir popülerite kazandığı anlaşılan¹⁰⁵ bir eser durmaktadır. Tüm bunlar ‘*Murûcu’z-Zeheb*’in değeri nedir; katkısı nerede aranmalıdır’ sorularını tekrar gündeme getirmekte ve metni orijinal ilan etmekle yetinmemeyi;

¹⁰⁰ Al-Faruqî, “Is There a Shî’a Philosophy of History?,” 31-32.

¹⁰¹ el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, 1:78, 2:20.

¹⁰² el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-Zeheb*, 1:62, 2:137.

¹⁰³ Aslında bu çalışmanın hazırlıkları sırasında eserin tamamı okunmuş ve içeriğe ilişkin benzer hususiyetlerin, ele alınan dönemin gerekliliklerine göre bazen şekil değiştirse de İslam tarihi anlatımının tamamında tekrar ettiği gözlemlenmiştir. Yine de bu kısımlara dair ayrıntılı mukayeseler yapmadan bir görüş ileri sürmek doğru olmayacaktır.

¹⁰⁴ Bir fikir vermesi için el-Mes’ûdî’ye yapılan atıfları kabaca taradığımızda, 4/10. yüzyıldaki çok sınırlı birkaç değini dışında 7/13. yüzyılda Bilâdu’s-Şam ve Mısır havzasında eser telif eden alimlerin radarına girdiğini görmekteyiz. Rosenthal’ın işaret ettiği Sibt İbnu’l-Cevzî’nin (654/1256) yanı sıra (bkz. 16. dipnot) müellifin bugün kayıp olan *el-İstizkâr* isimli metnine atıf yapması bilhassa önemli olan İbnu’l-‘Adîm’in (660/1262), *Murûcu’z-Zeheb*’i okuduğu ve ondan coğrafi bilgiler, mukaddimesinde zikrettiği bazı isimler ile eserleri ve Yunan filozofları gibi konularda yararlandığı anlaşılmaktadır. Sırasıyla bkz. İbnu’l-‘Adîm, *Buğyetu’l-Taleb fi Târîhi Haleb*, 3:1535, 1:397, 395, 402, 441, 3:1109, 1341. Biyografik kaydını hazırlamadığı el-Mes’ûdî’yi tanıdığı anlaşılan İbn Hâlikân’a da (681/1282) bu bağlamda işaret edilebilir. Bkz. İbn Hâlikân, *Vefeyâtu’l-A’yân*, 2-29-30, 3:368, 4:267, 359-360, 5:309-310, 6:30, 7:57-58. İbnu’l-Kiftî (646/1248), İbn Ebî Uşayb’a (668/1269) gibi sorgulamamızda karşımıza çıkan başka isimlerle örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat iyi belirlenmiş parametrelerle daha geniş tarama ve mukayeseler yapılmadıkça bu bilgilerden kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.

¹⁰⁵ İbn Hacer’in el-Mes’ûdî’nin bu kitap dışındaki eserlerinin nadir olduğunu belirttiği kaydı, *Murûc*’un yaygın olduğu çıkarımını yapacak şekilde okuyabiliriz. Bkz. 15. dipnot.

farklılıklarını, gördüğü ilgiyi fakat kazan(a)madığı otoriteyi açıklayan bir cevap bulmayı önemli kılmaktadır. Özetle metni, kaynaklık değeri gibi *akademik* bir yükümlülüğün altında ezilmeyeceği, sık alıntılanmasa da okunması ve farklılıkları bakımından açıklayacak bir çerçeveye yerleştirmek için uğraşmak gerekmektedir.

Murûcu'z-Zeheb'i Bir Edeb Eseri Olarak Okumak

el-Mes'ûdî'yi uygun bir ilmî muhite yerleştirmek, muhtemelen ilk başta düşünüldüğünden daha karmaşık bir meseledir. Bunu yapmak için Sprenger'in eserin tamamlanmamış İngilizce tercümesini *El-Masûdî's Historical Encyclopedia* olarak adlandırması bir hareket noktası olarak kullanılabilir. André Miquel'in (1929-2022) de müellifi ansiklopedizmin temsilcisi sayması¹⁰⁶ ve 4/10. yüzyıldaki alimlerin ansiklopedik eğilimler taşıdığının vurgulanması¹⁰⁷ bu ilmî atmosferde üretilmiş *Murûc'u* bir ansiklopedi gibi görmeyi destekler. Böylece eserin kapsamı, farklılıkları hatta dağınıklığı ansiklopedik bir metin olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak Joseph Van Ess'in (1934-2021), ansiklopedinin, bir tanım yapılmaktan kaçınılarak çok farklı mahiyetlerdeki eserleri nitelemek için kullanılan, sınırları belirsiz bir terime dönüştüğüne dair eleştirisi bu tutuma yönelik önemli bir itirazdır. Van Ess, ayrıca ansiklopediyi ortaya çıkaran Avrupalı arka planının yok sayılamayacağını hatırlatarak bu kavramın, elitlerin ilgi duyulan farklı konulara dair mak(b)ul miktarda bilgi sahibi olmaları beklentisinin yoğunlaştığı bir dönemde, bu amaçla hazırlanmış eserler için kullanılmasını yanıltıcı bulmaktadır.¹⁰⁸ James Weaver ise Van Ess'in tartışmaya açtığı hususları ele aldığı ve kavramın 'özensiz' kullanımını incelediği makalesinde *Murûc'un* ancak kelimenin en yüzeysel anlamıyla ansiklopedik olarak nitelenebileceğini belirtmektedir. Onun, 4/10. yüzyıl ele alınırken gündeme getirilen ansiklopedizmin, sınırları iyi çizilmemiş muğlak bir kategori olduğu vurgusu¹⁰⁹ bilhassa önemli olup bu dönemde ortaya çıkan literatürün daha incelikli bir değerlendirmesine ihtiyaç duyduğumuzu hatırlatmaktadır.

Charles Pellat'nın (1914-1992) müellifle karşılaşması ve daha sonra *Murûcu'z-Zeheb* üzerindeki mesaisine dair anlattıkları ise esere literatürde

¹⁰⁶ André Miquel, *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle: Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050*, 202-212.

¹⁰⁷ Charles Pellat, "Les encyclopédies dans le monde arabe," 631-658. Pellat burada *Murûc'un* da ansiklopedik bir nitelik taşıdığını belirtmektedir. Bkz. Aynı yer, 645. Roger Paret, "Contribution à l'étude des milieux culturels dans le Proche-Orient médiéval : «l'encyclopédisme» arabo-musulman de 850 à 950 de l'ère chrétienne," 47-100, el-Mes'ûdî için bkz. 82-86.

¹⁰⁸ Joseph Van Ess, "Encyclopædic Activities in the Islamic World: A Few Questions, and No Answers," 6-7, 15-16.

¹⁰⁹ James Weaver, "What Wasn't an Encyclopaedia in the Fourth Islamic Century?," 984, 987-988.

yer ararken takip edilebilecek alternatif bir güzergah sunması bakımından kıymetlidir. el-Câhiz ve Basra hakkındaki çalışmasıyla tanınan Fransız araştırmacı, Pakistan’da Müslümanların tarih anlayışı hakkında verdiği bir seminerin, el-Mes’ûdî’nin ait olduğu ilmî geleneğe/muhite karar vermesiyle sonuçlanan bir süreci nasıl tetiklediğini anlatmaktadır.¹¹⁰ Buna göre Pellat, Müslüman tarihçilerin gayrimüslimlerin tarihlerine ilgi göstermediklerinin altını çizdiği konuşmasının sonunda Pakistanlı bir araştırmacının, el-Mes’ûdî’ye bu tespiti yanlışlayan bir isim olarak dikkat çektiği sorusuyla karşılaşmıştır. O sırada bu örneği açıklayacak bir argümanı olmadığı için müellifin bir istisna sayılması gerektiğini söylemek zorunda kalmıştır. Daha sonra *Murûcu’z-Zeheb* üzerinde çalışma fırsatı bulduğunda ise cevabını değiştirme ve bir tashihte bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Buna göre el-Mes’ûdî, tarihi “kültürün bir unsuru olarak gören”, “eserleri de tarih ve coğrafyadan ziyade edebiyata yakın olan” bir *edîb* tir.¹¹¹

Tabii ki Pellat’ın el-Mes’ûdî’yi *edîb* ilan etmesi meseleye son noktayı koymamıştır. Hatta bunu yaparken Şî‘î- Mu‘tezilî ekolü *edeb* in temsilcileri ilan etmesi, el-Câhiz’i öncüsü addettiği bu çizgiyle el-Mes’ûdî arasındaki bağlantıyı el-Ya’kûbî üzerinden kurması¹¹² itirazlara da kapı aralamıştır.¹¹³ Ancak çizdiği şu tablo, *Murûc*’un muhtevası ve kurgusuna dair pek çok meseleyi açıklama potansiyeli taşımaktadır:

(...) 2./8. yüzyılda alimler, şiire dair muhtelif kabile rivayetleri, belagat, tarih gibi konularda muazzam miktarda malzeme toplamış ve bunlara Yunan, Fars ve Hint medeniyetlerinden ödünç alınan birçok kültürel unsuru da eklemeye başlamışlardır. Tüm bu unsurlar Arapça *edeb* kavramını en geniş anlamıyla şekillendirmiştir. 3./9. yüzyılın başlarından itibaren, bu denli büyük bir birikim içinden en uygun kısımları seçmek ve “her şeyin en iyisinden/güzelinden biraz almak” (...) suretiyle her eğitilmiş insanın erişebileceği özgün bir *edeb* [eseri/literatürü] meydana getirmek gerekli hale gelmişti.¹¹⁴

el-Mes’ûdî’nin hazırladığı muhtevanın burada sıralanan konuları kapsamaması *edeb* in müellifi ve eserini tanımlamak/anlamak için kullanılmasına önemli bir gerekçe sağlamaktadır. Ayrıca mukaddimedeki içindekiler hüviyetindeki listede, başlıklarda ısrarla “ilgi çekici ve nadir

¹¹⁰ Charles Pellat, “Was al-Mas’udi a Historian or an Adib,” 232.

¹¹¹ Pellat, “Was al-Mas’udi a Historian or an Adib,” 233-234.

¹¹² Pellat, “Was al-Mas’udi a Historian or an Adib,” 233.

¹¹³ Ünal, *Abbasiler Dönemi’nde Bir Dünya Tarihi Anlatısı Kurmak*, 233-234. Ünal’ın el-Mes’ûdî’nin el-Câhiz’a yaptığı atıflardaki eleştirel tona odaklanmasına karşın bu tavrı ele alan bir başka araştırmacı olan Houari Touati, iki alimi aynı geleneğin temsilcileri olarak görmeye devam eder. Krş. Houari Touati, *Ortaçağ’da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*, 110-111, 118.

¹¹⁴ Pellat, “Was al-Mas’udi a Historian or an Adib,” 233.

haberler" vurgusu yapılması¹¹⁵ ve aktarılabilecek materyalin bilinmesi zorunlu, farklı ve güzel bilgiler olarak nitelenmesi¹¹⁶ de yukarıda işaret edilen gündemle ilişkilendirilebilir. Esere verilen ismin, tüm bu kriterlere göre yapılan seçki neticesinde ortaya çıkan içeriğin zenginliğini, zarafet ve hoşluğunu yansıttığının belirtilmesi¹¹⁷ de ayrıca önemlidir. Bütün bunlar bir yandan tarihi, ihtilafları gidererek bütüncül-muhtasar biçimde anlatma veya geçmişin ancak kendileriyle bilinebileceği haberlere dayanarak kapsamlı biçimde sunma motivasyonlarından¹¹⁸ farklı bir gündeme işaret ederken diğer taraftan Pellat'ın edebî gelişimine ve amaçlarına ilişkin çizdiği çerçeveye oldukça uygun görünmektedir.

İbnu'n-Nedîm'in el-Mes'ûdî için hazırladığı kayıt da böyle bir konumlandırmanın isabetli olabileceğini düşündürecek ipuçları barındırmaktadır. Çünkü *el-Fihrist*'te, ele alınan müellife, *Üçüncü Makalenin Üçüncü Fenninde*, "*Nedîmlerin, Meclis Arkadaşlarının, Ediplerin, Mûsikişinasların, Şaklabanların, [Maskaralar ile Komedyenlerin] Haberleri ve Bunların Kitapları*"ndan¹¹⁹ bahseden musannifler kısmında yer verilmiştir.¹²⁰ Bu durum, *Murûc*'daki muhtevanın önemli bir farklılığı olarak karşımıza çıkan *meclis* rivayetlerini açıklayan hatta el-Mes'ûdî'nin akademik üretimini tavsif etme potansiyeli taşıyan bir değerlendirme olarak kıymetli görünmektedir. Ancak söz konusu kaydın, "... *muhtelif konularda eser veren bir grup*"¹²¹ şeklindeki alt başlıktan sonra gelmesi, sistematik bir konumlandırma yapılmadığını ve bu isimlerin bölümün sonuna eklenmiş olabileceklerini hesaba katmayı gerektirmektedir. Bu nedenle el-Mes'ûdî'nin dahil edildiği listeye dayanarak yorum yaparken temkinli olmak zorunluysa da aynı bölümün *Birinci Fenni* tarihçiler, neseb ve siyer alimlerine ayrılmışken¹²² mevcut durumun dikkat çekmesi kaçınılmazdır. Şayet İbnu'n-Nedîm, kategorizasyonunu eserlerin içeriğinden haberdar olarak yahut kendisine ulaşan kitap isimlerini literatür bilgisine göre yorumlayarak yapmışsa; bu el-Mes'ûdî'nin, çağdaş literatürde bir arada zikredildiği müelliflerden ayrı görüldüğü gibi bir çıkarıma kapı aralar. ez-Zehebî'nin (ö.748/1348), alimi tanıtırken bilhassa eğlenceli-hoş, '*acâ'ib* ve '*garâ'ib*

¹¹⁵ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:20-23.

¹¹⁶ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:14-15.

¹¹⁷ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 1:15.

¹¹⁸ el-Ya'kûbî, *Târîh*, 1:2-3, eṭ-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 1:5.

¹¹⁹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 157 (Başlığın tercümesinde eserin mevcut Türkçe çevirisi kullanılmıştır. Bkz. Muhammed b. İshak en-Nedîm, *el-Fihrist*, 426.)

¹²⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 171.

¹²¹ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 171.

¹²² İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 101-129.

türünde haberler aktaran biri olduğunu vurgulaması¹²³ da söz konusu ayrış(tır)manın birkaç asır sonraki tezahürü gibi yorumlanabilir.

O halde *Murûc'u* anlam(landırm)aya çalışırken başvurabileceğimiz bir çerçeve olarak *edîblik-edeb* iddiası tercihe şayan görünmektedir. Ancak Pellat'ın el-Mes'ûdî için uzun zaman önce gündeme getirdiği bu konumla ilgili problemlerden birisi, el-Mes'ûdî'nin biyografisinin karanlıkta kalan kısımlarıdır. Çünkü alınan eğitim, uzmanlık kazanılan konular, geçim yolları, okuma-yazma faaliyetlerinin sürdürülme biçimi, patronaj ilişkileri gibi hususlar, *edîb* olarak tanınan kimselere dair ayırt edici özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴ Ancak bunlar, el-Mes'ûdî bağlamında birtakım tahminler yürütsek de kesin olarak bilemeyeceğimiz meselelerdir. İkinci bir problem ise *edîbliğin* tarih sahası söz konusu olduğunda biraz yanıltıcı bir şekilde belli pratiklerle ilişkilendirilmesidir. Nitekim *edîb*-tarihçiler tanıtılırken bu eğilimdeki müelliflerin, evrensel tarihe ve Müslümanlar dışındaki milletlere ilgi göstermeleri, *isnâd* kullanmama, rivayet nakliyle yetinmeyip gözlem ve değerlendirmelerine yer verme, bütünleştirilmiş bir tarih anlatımı yapma gibi özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Bunlar, bazı farklı çalışma pratiklerini ve ilgi alanlarını yansıtmak açısından önemli değerlendirmeler olmakla birlikte haddinden fazla genelleştirilerek *hayali kamplar* yaratılmıştır.¹²⁵ Mesela el-Ya'kûbî ile el-Mes'ûdî gibi *edîb*-tarihçiler eṭ-Taberî gibi alim-tarihçilerin karşısında ve bir arada konumlandırılmışlardır. Halbuki Sasanileri aşan bir dünya tarihi ilgisi ve isnad zikretme hususundaki ortak tutumları dışında eserlerinde yer verdikleri temalar açısından el-Ya'kûbî ile el-Mes'ûdî'yi yan yana getirmek son derece tartışmalı bir tercihtir.

Sıralanan bu problemler *edîblik* payesinin de el-Mes'ûdî'yi tanımlamak için yetersiz olduğu izlenimine yol açabilir. Ancak kime *edîb* dendiğini ve bu kimselerden ne beklendiğini bir kenara bırakabiliriz. *Edebin*, üzerinde uzlaşmış bir tanımı olmasa da¹²⁶ hadis-fıkıh gibi dinî ilimlerin dışındaki

¹²³ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, 15:569.

¹²⁴ Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, 1:538, 545-547. Hodgson'ın *edebin*, "mecburen belirli bir sınıfa, son kertede halifelik iktidarına bağımlı bir idareciler ve memurlar sınıfına özgü" olduğu iddiasına karşın Shawkat M. Toorawa, *edibin* bu şekilde tanımlanamayacağını İbn Ebî Ṭāhir Ṭayfūr gibi örneklerin gösterdiği üzere farklı profillerden bahsedilebileceğini ileri sürmektedir. Bkz. Shawkat M. Toorawa, "Defining Adab by (Re)defining Adib: Ibn Abî Ṭāhir Ṭayfūr and Storytelling," 289-294.

¹²⁵ Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period*, 83-130; George Makdisi, *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*, 115-117; Robinson, *Islamic Historiography*, 36.

¹²⁶ Bu nedenle yakın zamanda yayınlanmış editöryal bir çalışmada 'edebin ele gelmezliği' vurgulanmış ve tanım yapmaktan kaçınılmıştır. Bkz. Ertuğrul Ökten ve Selahattin Polatoğlu, "Önsöz," viii. Bizim çalışmamızda da detaylı bir kavramsal analiz yapılmamış, *edebi* filolojik olarak inceleyen ve kökenine-anlamına ilişkin farklı görüşlerin tercih edildiği zengin literatür ve tartışmalar kapsam dışı tutulmuştur.

bilgi alanlarını merkeze alan, uzmanlaşma yerine genel kültür sahibi olmayı ön plana çıkaran, kişiyi bireysel olarak yetiştirmenin yanı sıra toplantılar, sohbetler gibi ortamlarda kullanılabilecek, içerik açısından eğlendirici, eğitici, hayranlık uyandırıcı, biçim-üslup bakımından da üst düzey materyalle ilgilenen bir yaklaşımdan; bütün bunların izini taşıyan müstakil bir literatüre uzanan son derece geniş bir anlam alanı vardır.¹²⁷ Bunların hâlâ, *Murûc*'un mukaddimesindeki ilgi çekici-zorunlu bilgi vurgusunu ve yapılan seçkiyi açıklama potansiyeli taşıdığı savunulabilir. Üstelik farklı örneklerden hareketle inşa edilen *edib* kimliklerinin ve dahi eserlerden hareketle yapılan *edeb* tanımlarının yol açtığı karmaşa, Hilary Kilpatrick'in (d. 1946) yorumuyla pratik bir çözüme kavuşturulmaktadır:

Ahlaki ve sosyal terbiye, entelektüel eğitim, eğlence... Bunlar, *edeb*e adanmış geniş bir külliyyatın muhtevasıdır. Modern araştırmacılar genelde *edeb*in kendisini bir tür olarak tanımlamaktadırlar. Fakat *tür* [genre] terimi, ***edeb*in mahiyetini ifade etmemektedir. Edeb, daha ziyade bahsedilen konu ve amaçlara yönelik bir yaklaşım/yazım faaliyeti olarak görülebilir.**¹²⁸

Böylesine bir yorumun temel faydası *Murûc edeb* metni olarak nitelendirildiğinde ve diğer örneklerle kıyaslandığında gözlemlenecek uyumsuzlukları önemsiz/etkisiz hâle getirmesidir. Zaten Kilpatrick de büyük *edeb* derlemeleri ile *Murûc'u'z-Zeheb* veya *Kitābu'l-Ḥayevān* gibi örneklerin, benzer bir perspektifle yazıldıkları aşıkâr/kesin olmasına rağmen birbirlerinden farklılaşmalarının yol açtığı problem(ler)i aşmak için böyle bir değerlendirme yaptığını açıkça ifade etmektedir.¹²⁹ Bu yorum benimsendiğinde *edeb* uzmanlık alanlarını, metinlerin biçimsel özelliklerini, eser türlerini aşan bir gündem hâline gelmektedir. Daha önceki değerlendirmelerin aksine bir *alimin* bu gibi kaygılarla hazırladığı bir hadis külliyyatı da *Murûc* gibi tarih ve coğrafyayı konu edinen metinler de *edeb* literatürünün bir parçası olabilmektedir.

Peki *Murûc*'u *edeb*le ilişkilendirmenin, böyle bir ruhla kaleme alınmış eserlerden müteşekkil bir literatüre yerleştirmenin faydası nedir? Herhalde ilk kazanım, el-Mes'ûdî'nin genel/evrensel tarih eserlerinden ayrışmasına yol açan standart tarih bilgisi ile eğlendirici, öğretici, farklı aktarımlardan

¹²⁷ Ilse Lichtenstädter, "On The Conception of Adab," 33-34; Charles Pellat, "Variations sur le Thème de l'Adab," 23-24; Fedwa Malti-Douglas, *Structures of Avarice: The Bukhala in Medieval Arabic Literature*, 7-16; F. Gabrieli, "Adab," *EL*, 1:175-176; S. A. Bonebakker, "Adab and the concept of belles-lettres," 16-23, 27-30.

¹²⁸ Hilary Kilpatrick, "adab," 1:56, vurgular bana ait.

¹²⁹ Kilpatrick, "adab," ss. 55-56.

müteşekkil *meclis* rivayetleri kategorisine¹³⁰ bir arada yer vermesini anlamlı kılan bir çerçeve bulmaktır. Hatta bu çerçeve, idari-kurumsal bilgiler, vefat haberleri, seferler-fetihler gibi ana temaların yokluğunu da makul hâle getirmektedir. Zira yer verilen ve değinilmeyen bu temalar her ne kadar her biri farklı bir kurgu ve içeriğe sahip olsa da genel anlamda *edeb* eserlerinin kapsam ve sınırlılıklarıyla uyumludur. Buna ek olarak doğa bilimleri ilgisine, akılcı yaklaşıma, gözlem ve eleştirel tutum vurgusuna karşın *edeb* kültüründe asıl merakın her zaman ele alınan meselelere dair tuhafıklar¹³¹ ve estetik değeri yüksek çeşitli materyallere yönelik olduğu görüşü,¹³² el-Mes'ûdî'nin İslam tarihi anlatımına yansımaları zaten sınırlı olan metodolojisini de anlaşılır kılabılır. Son olarak böyle bir konumlandırmada kronolojik akışın dışına çıkılması ve değinilen farklı konular nedeniyle anlatımın dağılması da normalleşmektedir.¹³³ Çünkü kronoloji, malzemeyi tasnif etmek için başvurulacak yardımcı bir kategori, dönemin anlatılmasını beklerken konuyu dağıttığını düşündüğümüz materyalin çoğu ise zaten anlatılması hedeflenen meselelerdir.

Murûc'a literatürde böyle bir yer bulmak, eserin muhataplarını belirlemeye de katkı sunacaktır. Zira *edeb*, 2/8. asırdan itibaren giderek yaygınlaştığı vurgulanan okur-yazarlık, ulemeden ve bürokratlardan yararlanan ama bağımsız, hatta kişinin kitaplar aracılığıyla kendi kendisine gerçekleştirdiği bir eğitim-öğretim faaliyetiyle de ilişkilidir.¹³⁴ el-Mes'ûdî, böyle bir dünyada yetişmiş bir entelektüel gibi görünmesinin yanı sıra eserini, bu kültürün mensupları için telif etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Eğer amacı gerçekten bu ise o zaman bilgi için bilgi arayışındaki alimlerin dikkatini çekmeyecek her konuya biraz değinen,

¹³⁰ Örnekler için bkz. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, dünya, ahiret, ölüm, nimetler, fitne gibi konularda nasihatler 3:26, 3:146-147, 3:102, 3:119, 3:125, 3:148-149, 3:154-155; yöneticilerin ve ileri gelenlere ders veren anlatımlar 3:45, 3:61, 3:85-86, 3:95-96, 3:122, 3:132, 3:147-148; zarif ve eğlenceli anekdotlar 3:27-28, 3:33-35, 3:60-61, 3:94-95, 3:114-115, 3:140-141, 3:142.

¹³¹ el-Haccâc'ın kan dökücülüğünü, doğduğunda süt yerine kan içmesine bağlayan bir rivayetin kaydedilmesi bu bağlamda bir örnek olarak sunulabilir. el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, 3:106.

¹³² Hodgson, *İslam'ın Serüveni: İslam'ın Klasik Çağı*, 1:548. Krş. Touati, *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat*, 110-118.

¹³³ *Murûcu'z-Zeheb'i edele* ilişkilendirdiğimizde son derece anlaşılır görünen bu materyalin ciddi soru işaretlerine yol açtığının altını çizmeliyiz. Ünal, bunları, el-Mes'ûdî tarafından bir telif metodu olarak kullanıldığını ileri sürdüğü 'istitrat'la açıklamış ve *Murûc'un* tarih veya edebiyat (*edeb*?) sahasında konumlandırılmasının bu metodun incelenmesi hususunda bir farklılığa yol açmayacağını vurgulamıştır. Bkz. Ünal, *Abbâsîler Dönemi'nde Bir Dünya Tarihi Anlatısı Kurmak*, 227-234. Ancak bizatihi araştırmacının metnin neredeyse **ana gövdesini** teşkil ettiğine dikkat çektiği bu anlatımları, başta okuyucunun dikkatinin dağılmasını engellemek gibi çeşitli amaçlara matuf olarak kullanılan 'ara söz'ler olarak nitelemesine yol açanın, genel/evrensel tarih metinlerinden beklenen akışın korunmaması olduğu düşünülebilir.

¹³⁴ Shawkat M. Toorawa, *Ibn Abî Tâhir Tayfûr and Arabic Writerly Culture: A Ninth-Century Bookman in Baghdad*, 1-2, 13-15.

öğretici ve keyifli ama derinlikli olmayan bir eser tasarlamış olması da anlaşılabilir. Bu *Murûc*'u popüler-akademik bir metin yapar ve klasik ilim geleneğinde karşımıza çıkan temel kaynaklardan biri olmamasını gerekçelendirebilir.

Bütün bunlardan hareketle el-Mes'ûdî'nin Emevi anlatımını şekillendiren/ kuşatanın *edeb* perspektifi olduğunu¹³⁵ ve bu müellifin tarihçi kimliğini yok saymayı gerektirmediği gibi metnini *edible* ilişkilendirmenin çelişkili görünen özellikleri ile farklılıklarını oldukça makul hâle getirdiğini söyleyebiliriz. Tabii böyle bir okumanın, eserin, İslam tarihi araştırmalarında kaynak olarak kullanılmasını etkileyebilecek bazı sonuçlarının olacağı da öngörülebilir. Zira yer verilen anlatımlar, muhtelif tarihî hadiselerle dair en doğru haberler olmaları veya diğer kaynaklardaki bilgileri tashih etmeleri ve benzeri gerekçelerle seçilmemişlerdir. Aksine literatürün hassasiyetlerine uygun ve yoğun biçimde işlenmiş, edebî zevklere, mesajlara göre düzenlenmiş materyal sık sık tercih edilmiştir. Dolayısıyla bir araştırmacı konusunu bu içeriğe dayanarak anlattığında veya el-Mes'ûdî'nin oldukça farklı kaygılarla yer vermiş olması muhtemel bir anekdotu iddiasının temeli kıldığında kaynağından maksadını aşan anlamlar çıkarmak gibi risklerle karşı karşıyadır. Bu nedenle *Murûc*'daki farklı malzemeye, bütün çekiciliğine karşın temkinli yaklaşmak; bunları kullanırken ve yorumlarken eserin doğasının, müellifin gündemlerinin farkında olmak gerekmektedir.

Sonuç

Matbaa sonrası dünyada klasiklerin keşfedilmesinin aslında metinlerin gerçek değeri ve etkisinden ne kadar bağımsız süreçler olduğuna dair örnekler, otoritesini ispat etmiş bazı müelliflerin ve metinlerin tarihî süreçteki yerini tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu yapıldığında klasik olarak bildiğimiz, alanlarımızın kanonik metinleri olarak kullandığımız bir kısım metnin kendi döneminde tanınmayan, dolaşıma girmemiş yahut etkisi sınırlı kalmış eserler olduğu anlaşılacak, bunun anlamı ve sonuçları üzerinde düşünülmesi gerekecektir. Bunu söylerken ilmî birikimin ulaştığı nokta, çağdaş araştırmacılar olarak ilgilendiğimiz meseleler ve bir eserin günümüze ulaşması gibi koşullar dolayısıyla daha önce takdir edilenlerden farklı metinleri tercih etme hakkımızın olmadığını kastetmiyoruz. Sorgulanması gereken husus, böylesine örnekleri merkeze alarak ilmî geleneğin

¹³⁵ Khalidi ise el-Mes'ûdî'ye atfettiği bilimsel metodolojinin etkisiyle *Murûc*'u *edeb* arka planına dayanan hikmet merkezli/felsefî bir tarihyazıcılığının örneği olarak sunmuştur. Bkz. Khalidi, *Arabic Historical Thought*, ss. 131-136. Fakat araştırmacının el-Mes'ûdî'ye atfettiği metodolojinin Emevi anlatımındaki belirleyiciliğinden şüpheliyiz. Ayrıca bu vurgunun, incelediğimiz kısımdaki genel kültürü artırıcı ve eğlendirici içeriği karşılamadığını düşünüyoruz. Özetle Emevi anlatımını *edeb* merkezli tarihyazımının ışığında yorumlama kanaatimiz değişmemektedir.

yorumlanması, bizim için önemli hâle gelmiş veya zamanla şöhret-otorite kazanmış metinlerin, literatürdeki yerlerini dikkatli bir biçimde belirlemeden yapılan çıkarımlardır. Bunlar, çok beğendiğimiz fakat iz bırakmamış bir isim üzerinden ilmî geleneği takdir veya mahkum etmek gibi sonuçlara yol açabilmektedir.

el-Mes'ûdî, bu bağlamda değerlendirilebilecek, literatürdeki yeri incelikli bir şekilde ele alınması gereken bir isimdir. Onun modernler arasındaki şöhretine karşın kadimler nezdindeki görünmezliği bir gerilime yol açmış, çağdaş araştırmacı için çok kıymetli olan eserine yönelik ilgisizlik için gerekçeler bulunmaya çalışılmıştır. Bu da müellifin ve eserin kazandığı otoriteyi/takdir edilen yönlerini hareket noktası kabul ederek geçmişe yansıtmak gibi bir soruna yol açmıştır. Daha dikkatli davranılıp doğrudan eser çözümlenmeye çalışıldığında ise onu makul bir ilmî muhite yerleştirmemenin olumsuz etkileri görülmüştür. Metne metodu, içeriği, değerlendirmeleri açısından maksadını aşan anlamlar yüklenebilmiş veya eleştiriler yöneltilebilmiştir. Bütün bunlar, kullandığımız kaynakları ve *klasiklerimizi* anlamak için onları tekrar tekrar ele almanın önemini hatırlatmaktadır. Bazen kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmasa da önceki yaklaşımlara göre daha az kusurlu ve daha çok sorun çözen önerilerde bulunmak mümkündür. Nitekim *Murûc*'un, *edeb* yaklaşımının/literatürünün bir ürünü olarak değerlendirilmesinin böyle bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz.

Murûcu'z-Zeheb'in bir *edeb* eseri olarak görülmesini önermenin, önemli bir yanlış anlamayı tashih etmek yahut metnin daha önce hiç dikkat edilmemiş bir yönünü gündeme taşımak kabilinden bir mesele olmadığına da altını çizmeliyiz. Çünkü hem bu teklif daha önce yapılmıştır hem de esasında *Murûc*, farklı üslup ve konuların mezc edildiği bir kitap olarak, ön plana çıkarılacak herhangi bir yönüne göre tanımlanma potansiyeli taşımaktadır. Zaten bu yüzden eser kolayca sınıflandırılmamakta, tarih, ansiklopedi hatta coğrafya literatürlerine dahil edilebilmekte ve her biri için gerekçe sunulabilmektedir. Ancak eserin bu yönü aynı zamanda yanlış anlaşılmasına ve hem metnin hem de müellifin omuzlarına gereksiz yüklerin yüklenmesine sebep olmaktadır. Sözelimi *Murûc*'a herhangi bir tarih metni olarak bakılır ve yazarın farklı/nadir/ilgi çekici haber aktarma kaygısı dikkate alınmadan doğrudan bilgi kaynağı olarak kullanılırsa hatalı sonuçlara ulaşılması kaçınılmazdır. Yine eserin *edeb* kültürü/literatürüyle ilişkisi hesaba katılmazsa içeriği ve kurgusunun kimi yönleri pek de isabetli olmayacak şekilde probleme ya da yeniliğe dönüştürülebilmektedir. Dolayısıyla eserin konumlandırılmasına yönelik daha önce çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bunların yetersiz kaldığı hususlara dikkat

çekerek ve müellifin amaçları, metnin muhatapları-mirasçıları nezdindeki karşılığı, gelenekteki yeri, içeriği gibi birden çok özelliğini açıklayacak sınıflandırmalar yapmayı denemekten vazgeçmemek gerekmektedir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

YZ Kullanım Beyanı / Declaration of AI use:

Yazar, yapay zeka teknolojilerinden yalnızca çalışmada kullandığı Fransızca metinlerin tercümesinde yararlandığını ve bu tercümeleri İngilizce çevirilerle karşılaştırarak doğruladığını beyan etmiştir. / The author declares that artificial intelligence technologies were used solely for the translation of the French texts cited in the study, and that these translations were verified by comparison with their English versions.

KAYNAKÇA

- ‘Abdurrahmān b. Haldūn. *[el-İber ve] Divānu'l-Mubtede' ve'l- Haber fī Tārīhi'l-'Arab ve'l-Berber ve men Āşarahum min Zevī's-Şe'ni'l-Ekber*. Haz. Hālīl Şehāde, murācaa Suheyil Zekkār. 8 c. Beyrūt: Dāru'l-Fikr, 1401/1981.
- Ahmed, Seyyid Maqbul. "Al-Mas'ûdî's Contributions to Medieval Arab Geography." *Islamic Culture: An English Quarterly* 27:2 (1953): 61-77.
- Ahmed, Seyyid Maqbul. "Al-Mas'ûdî's Contributions to Medieval Arab Geography: Some Sources of His Knowledge." *Islamic Culture: An English Quarterly* 28:1 (1954): 275-286.
- Ahmed, Seyyid Maqbul. "Travels of Abu 'L Hasan 'Ali b. al Husayn al Mas'udi." *Islamic Culture: An English Quarterly* 28:4 (1954): 509-524.
- Ali, Samer M. *Arabic Literary Salons in the Middle Ages*. Indiana: University of Notre Dame Press, 2013.
- Avcı, Casim. "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin." *DİA*, 29:353-355.
- Bonebakker, S. A. "Adab and the concept of belles-lettres." *Abbasid Belles-Lettres*, ed. Julia Ashtiany, T. M. Johnstone, J. D. Latham, R. B. Serjeant ve G. Rex Smith içinde 16-30. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Bozkurt, Nahide. *Müslüman Tarihçilerin Dünya Tarihi Tasarımları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Bozkurt, Nebi. "Meclis." *DİA*, 28:241-242.
- Brockelmann, Carl. "Mes'ûdî." *İA*, 8:144.
- Cevād, 'Alī. "Mevāridü Tārīhi'l-Mes'ûdî." *Sümer* 20:1-2 (1964): 1-48.
- Donner, Fred M. *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing*. New Jersey: The Darwin Press Inc., 1998.

- Ebū Ḥayyān et-Tevhīdī, ‘Alī b. Muḥammed b. el-‘Abbās. *el-Beṣā’ir ve’z-Zeḥā’ir*. Tah. Vedād el-Ḳādī. 10 c. Beyrūt: Dāru’s-Şadr, 1408/1988.
- Eser, Mithat. “Mes’ûdî’de Şiîlik Eğilimi Olduğu Eleştirisi Üzerine.” *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 4:2 (2020): 85-95.
- Ess, Joseph van. “Encyclopædic Activities in the Islamic World: A Few Questions, and No Answers.” *Organizing Knowledge: Encyclopædic Activities in The Pre-Eighteenth Century Islamic World*, (ed.) Gerhard Endress içinde 3-19. Leiden-Boston: Brill, 2006.
- al-Faruqi, Maysam J. “Is There a Shi’a Philosophy of History?.” *The Journal of Religion* 86:1 (2006): 23-54.
- Gabrieli, F. “Adab.” *EP*, 1:175-176.
- Gibb, Hamilton A. R. *Arabic Literature An Introduction*. Gözden geçirilmiş 2. baskı. Oxford: Clarendon Press (Oxford University Press), 1966.
- Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. Çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er ve Mehmet Akif Kireççi (haz.). Ankara: İmaj Yayınları, 1993.
- Grunebaum, Gustave E. von. “Statement.” *Al-Mas’ûdî: Millenary Commemoration Volume*, ed. S. Maqbul Ahmad ve A. Rahman, içinde, 137-139. Kalküta: The Indian Society for The History of Science ve The Institute of Islamic Science Aligarh Muslim University, 1960.
- Günaltay, M. Şemseddin. *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*. Haz. Yüksel Kanar. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Ḥalīfe b. Ḥayyāt. *Tārīḥu Ḥalīfe b. Ḥayyāt*. Tah. Ekrem Diyā’ el-‘Umerī. Dimeşk ve Beyrūt: Dāru’l-Ḳalem ve Mu’essesetu’r-Risāle, 1397.
- Hatalmış, Ali. “Mes’udi ve Tarihçiliği.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1998.
- Heyet. “Maḳjilis.” *EP*, 5:1031-1033.
- Hodgson, Marshall G. S. *İslam’ın Serüveni: İslam’ın Klasik Çağı*. Çev. Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix, 2017.
- Humphreys, R. Stephen. *İslam Tarihi Metodolojisi: Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. Çev. Murteza Bedir ve Fuat Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- İbn Ḥacer el-‘Askalānī. *Lisānu’l-Mizān*. i’tenā ‘Abdulfettāḥ Ebū’l- Ğudde, thr. Selmān ‘Abdulfettāḥ Ebū’l- Ğudde. 10 c. Ḥaleb: Mektebetu’l-Maṭbū‘ātī’l-İslāmiyye, 1423/2002.
- İbn Ḥallikān, Ebū’l-‘Abbās Şemsuddīn Aḥmed b. Muḥammed. *Vefeyātu’l-A’yān*. thk. İhsān ‘Abbās. 7 c. Beyrūt: Dāru’s-Şadr, 1900-1994.
- İbnu’n-Nedīm. *el-Fihrist*. Tah. Riḳā Teceddud. Ṭahrān: Yyy., 1391/1971.
- İbrahimoğlu, Fatmanur. “Mes’ûdî.” *Bağdat’ın Ünlü Tarihçileri*, ed. Nahide Bozkurt, içinde 133-144. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Kemāluddīn İbnu’l-‘Adīm. *Buğyetu’l-Ṭaleb fī Tārīhi Ḥaleb*. thk. Suheyl Zekkār. 12 c. Beyrūt: Dāru’l-Fikr, [1408/1988].
- Khalidi, Tarif, *Islamic Historiography: The Histories of al-Mas’ûdî*. Albany: State University of New York Press, 1975.
- Khalidi, Tarif. *Arabic Historical Thought in the Classical Period*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Kilpatrick, Hilary. “adab.” *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. Julie Scott Meisami ve Paul Starkey, içinde, 1:54-56. Londra-New York: Routledge, 1998.

- Leder, Stefan ve Hilary Kilpatrick. "Classical Arabic Prose Literature: A Researchers' Sketch Map." *Journal of Arabic Literature* 23:1 (1992): 2-26.
- Lewis, Bernard. "Mas'ûdî and Muslim Renaissance." *Al-Mas'ûdî: Millenary Commemoration Volume*, ed. S. Maqbul Ahmad ve A. Rahman, içinde 135-136. Kalküta: The Indian Society for the History of Science ve The Institute of Islamic Studies, Aligarh Muslim University, 1960.
- Lichtenstädter, Ilse. "On The Conception of Adab." *The Moslem World* 33:1 (1943): 33-38.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslâm Dünyası ve Hristiyan Batı*. Çev. ve inc. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik, 2015.
- Makdisi, George. *İslam'ın Klasik Çağında ve Hristiyan Batı'da Beşerî Bilimler*. Çev. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik, 2019.
- Malti-Douglas, Fedwa. *Structures of Avarice: The Bukhala in Medieval Arabic Literature*. Leiden: E. J. Brill, 1985.
- Marshall, Andrew. "Universal Histories in Christendom and the Islamic World c.700-c.1400." *The Oxford History of Historical Writing – 400-1400*, ed. Sarah Foot ve Chase Robinson, içinde 431-444. Oxford: Oxford University Press, 2012.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn. *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*. Haz. Kemâl Hasen Mer'î, 4 c. Beyrût: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1425/2005.
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn. *et-Tenbih ve'l-İşrâf*. Murâca'a, 'Abdullâh İsmâ'il eş-Şâvî. Kâhire: Mektebetu's-Şarkî'l-İslâmiyye ve Matba'atuhâ, 1357/1938.
- Meynard, C. Barbier Meynard ve Pavet de Courteille. "Avertissement." Maçoudi, *Les Prairies D'or*, içinde, 2:I-V. Arapçadan çev. Barbier Meynard ve Pavet de Courteille, Paris: A L'imprimerie Impériale, 1863.
- Miquel, André. *La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle: Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050*. Paris: Mouton and Co ve École pratique des Hautes Études, 1973.
- en-Necâşî, Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî. *Ricâlu'n-Necâşî*. Tah. Mûsâ eş-Şibîrî ez-Zencânî. [Kûm]: Mu'essesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1418.
- Nicholson, Reynold A. *A Literary History of the Arabs*. New York: Routledge, 2004.
- Noth, Albrecht. *The Early Arabic Historical Tradition: A Source-Critical Study*. Almançadan çev. Michael Bonner. (Lawrence I. Conrad'ın katkılarıyla hazırlanan 2. baskı). New Jersey: The Darwin Press, Inc., 1994.
- Özcan, Emine Sonnur. *İslâm Tarihyazımında Gerçeklik ve el-Mes'ûdî*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.
- Paret, Roger. "Contribution à l'étude des milieux culturels dans le Proche-Orient médiéval « l'encyclopédisme » arabo-musulman de 850 à 950 de l'ère chrétienne." *Revue Historique* 235:1 (1966): 47-100.
- Pellat, Charles. "Was al-Mas'ûdî a Historian or an Adib." *Journal of Pakistan Historical Society* 9:4 (1961): 232-234.
- Pellat, Charles. "Mas'ûdî at l'Imâmisme." *Le Shî'isme Imâmite: Colloque de Strasbourg (6-9 Mai 1968)*, içinde 69-90. Paris: Presses Universitaires de France, 1970.
- Pellat, Charles. "al-Mas'ûdî." *El²*, 6:785-787.
- Pellat, Charles. "Les encyclopédies dans le monde arabe." *Journal of World History* 9:1 (1965): 631-658.
- Pellat, Charles. "Variations sur le Thème de l'Adab." *Etudes sur l'histoire socio-culturelle de l'Islam (VIIe-XVe s.)* içinde 19-37. Byy: Variorum Reprints, 1976.

- Radtke, Bernd. "Towards A Typology of Abbasid Universal Chronicles." *Occasional Papers of The School of Abbasid Studies*, ed. D. E. P. Jackson, Wolfhart Heinrichs ve diğerleri, içinde, ss. 1-18. St. Andrews: University of St. Andrews Printing Department, 1991.
- Robinson, Chase F. *Islamic Historiography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Rosenthal, Franz. *A History of Muslim Historiography*. Leiden: E. J. Brill, 1968.
- Sarton, George. *Introduction to the History of Science -From Homer to Omar Khayyam*. Baltimore: Carnegie Institution of Washington - The Williams & Wilkins Company, 1927 (1962).
- Shboul, Ahmad M. H. *Al-Mas'ûdî and His World: A Muslim Humanist and His Interest in non-Muslims*. Londra: Ithaca Press, 1979.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz ve Yakup Akyürek. "İslam Tarihi'nin Temel Kaynakları: Genel Tarih Kitapları." *İslam Tarih Usulü ve Kaynakları*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, içinde, 359-389. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Sprenger, Aloys. "Preface." *El-Mas'ûdî's Historical Encyclopedia Entitled "Meadows of Gold and Mines of Gems"*, Arapçadan çev. Aloys Sprenger içinde, 1:V-LXXII. Londra: Harrison and Co., Printers, 1841.
- Suleymân b. 'Abdullâh el-Mudeyd es-Suveykit. "Menhecu'l-Mes'ûdî fî Kitâbeti't-Târih." Doktora Tezi, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi, Riyâd, 1407/1986.
- eṭ-Ṭaberî, Muḥammed b. Cerîr. *Târiḥu't-Ṭaberî*. Tah. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1387/1967.
- Thacker, M. S. "Statement." *Al-Mas'ûdî: Millenary Commemoration Volume*, ed. S. Maqbul Ahmad ve A. Rahman, içinde, 133-134. Kalkûta: The Indian Society for The History of Science ve The Institute of Islamic Science Aligarh Muslim University, 1960.
- Toorawa, Shawkat M. "Defining Adab by (Re)defining Adîb: Ibn Abî Ṭâhir Ṭayfûr and Storytelling." *On Fiction and Adab in Medieval Arabic Literature*, ed. Philip F. Kennedy, içinde 287-304. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.
- Toorawa, Shawkat M. *Ibn Abî Ṭâhir Ṭayfûr and Arabic Writerly Culture: A Ninth-Century Bookman in Baghdad*. Londra ve New York: Routledge Curzon, 2005.
- Touati, Houari. *Ortaçağ'da İslam ve Siyaset: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*. Çev. Ali Berktaş. 2. baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Ünal Kaya, Zeynep. "Mes'ûdî ve Tarihçiliği." Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2023.
- Ünal Kaya, Zeynep. *Abbâsî Dönemi'nde Bir Dünya Tarihi Anlatısı Kurmak: Mes'ûdî ve Tarih Metodu*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2024.
- Weaver, James. "What Wasn't an Encyclopaedia in the Fourth Islamic Century?." *ASIA*, 71:3 (2017): 959-991.
- el-Ya'kûbî. *Târiḥ*. Tah. M. Th. Houtsma. 2 c. By: E. J. Brill, 1883.
- Yâkût el-Ḥamevî. *Mu'cemu'l-Udebâ'*. Tah. İḥsân 'Abbâs. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.
- eṣ-Ṣehebî, Şemsuddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân. *Siyeru A'lämi'n-Nubelâ'*. Tah. Heyet. 25 c. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Ziadeh, Nicola A. "Speech." *Al-Mas'ûdî: Millenary Commemoration Volume*, ed. S. Maqbul Ahmad ve A. Rahman, içinde, 142-143. Kalkûta: The Indian Society for The History of Science ve The Institute of Islamic Science Aligarh Muslim University, 1960.